

Міністерство освіти і науки України
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

АТРОЩЕНКО ТЕТЯНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 373.3.091.12.011.3–051:005.336.4–044.352 (043.3)

**СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ МІЖЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ
У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Хмельницький – 2020

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Мукачівському державному університеті, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор педагогічних наук, професор
Козубовська Ірина Василівна,
Ужгородський національний університет,
завідувач кафедри загальної педагогіки та
педагогіки вищої школи.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, доцент
Дичківська Ілона Миколаївна,
Рівненський державний гуманітарний
університет, завідувач кафедри педагогіки і
психології (дошкільної та корекційної) імені
проф. Т. І. Поніманської;

доктор педагогічних наук, доцент
Калаур Світлана Миколаївна,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
професор кафедри соціальної педагогіки і
соціальної роботи;

доктор педагогічних наук, доцент
Шквир Оксана Леонідівна,
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія,
професор кафедри педагогіки.

Захист відбудеться «26» серпня 2020 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 70.145.01 у Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії за адресою: зала засідань, вул. Проскурівського підпілля, 139, м. Хмельницький, 29013.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії за адресою: вул. Проскурівського підпілля, 139, м. Хмельницький, 29013; та на сайті академії за адресою: www.kgra.km.ua.

Автореферат розісланий «24» липня 2020 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Б. С. Кришчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасна ситуація в Україні, де проживають представники понад 130 різних етносів, активізує процеси етнічної взаємодії та зменшує етнічну замкнутість. Однак складність полягає в тому, що, з одного боку, міжетнічна нетерпимість не зменшується, а зростає, з іншого, – цілком зрозуміло, що без злагоди та мирного співіснування відбуватиметься взаємне знищення різних культур й етносів. З метою уникнення негативних явищ великого значення надають розробці та впровадженню освітніх програм, що сприяють гуманізації міжетнічних відносин, а звернення до проблеми міжетнічної толерантності розглядають як найбільшу передумову зниження напруженості в соціумі. З огляду на це, формування міжетнічної толерантності є ефективним чинником успішного розвитку сучасного українського суспільства та розглядається як соціальне замовлення вищої освіти.

Українським закладам освіти, де навчаються представники різних етнічних груп зі своєю культурою, стереотипами поведінки і менталітетом, властивий поліетнічний характер освітнього середовища, що пояснює значимість проблем, пов'язаних із подоланням певних ускладнень у взаємовідносинах між учасниками освітнього процесу. У таких умовах формування міжетнічної толерантності майбутніх педагогів Нової української школи з багатоетнічним складом учнів набуває особливої актуальності. Нині модифікувалися глибина, зміст та акценти етнічних контактів, а також сфера міжетнічної взаємодії в початковій освіті. Тому потреба формування міжетнічної толерантності в майбутніх учителів початкової школи набула нині значимості. Насамперед це зумовлено двома чинниками. По-перше, в останні роки в студентській молоді поряд із високим інтелектом, широким світоглядом та духовними запитами розвивається почуття самовпевненості, що призводить до дратівливості, нетерпимості та неприйняття навколишньої дійсності. По-друге, професійна діяльність учителя початкової школи доволі часто відбувається в поліетнічному освітньому середовищі, тому педагог повинен бути компетентним у питаннях міжетнічної толерантності ще під час навчання в закладах вищої освіти (далі – ЗВО).

У процесі фахової підготовки майбутніх учителів спеціальності 013 Початкова освіта важливо забезпечити належні умови, які сприяють засвоєнню студентами знань та цінностей і своєї етнічної групи, й інших з метою формування поваги до культури, мови та звичаїв. Вважаємо, що під час навчання у ЗВО майбутні учителі початкової школи мають належним чином опанувати когнітивну площину для якісного вирішення теоретичних і методичних аспектів понятійно-термінологічного поля міжетнічної толерантності, а також здобути практичні уміння й навички для ефективної діяльності в умовах поліетнічного освітнього середовища початкової школи. Однак, як показує практика, у процесі організації фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи на бакалавраті недостатньо уваги приділяють питанням міжетнічної толерантності та вивченню культури народів, що проживають у нашій країні, організовують недостатню кількість заходів, що формують навички спілкування з

представниками різних етнічних груп, рідко проводять соціально-педагогічні тренінги, які формують шанобливе ставлення до етнічних цінностей учасників поліетнічного освітнього середовища. Беручи до уваги той аспект, що під час навчання на бакалавраті майбутні вчителі початкової школи засвоюють лише початкові основи міжетнічної толерантності, виникла потреба суттєво поглибити діяльність з її формування в процесі навчання в магістратурі.

Теоретичні та практичні аспекти становлення й розвитку початкової освіти в Україні вивчали П. Гусак, Т. Завгородня, З. Онишків, І. Руснак, Б. Ступарик, О. Фізеші та ін.; питання фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи досліджували І. Дичківська, Л. Коваль, М. Марусинець, О. Савченко, О. Шквир та ін. З'ясовано, що проблема міжетнічної толерантності є фундаментальною для психології (Т. Стефаненко, А. Фурман, О. Шаюк, В. Хотінець та ін.). Ці питання аналізували етнопедагоги, соціологи, філософи й теологи (Н. Дем'яненко, П. Саух, С. Ситник, Ю. Тищенко, Н. Федотова та ін.). З педагогічних позицій досліджено: сутність толерантності (О. Безкоровайна, О. Зарівна, В. Кремень, М. Тилічко та ін.); природу та зміст міжетнічної толерантності (Б. Андрієвський, В. Євтух, З. Замалетдінова, М. Поташнік, Т. Фокіна та ін.); структуру міжетнічної толерантності (М. Мінакова, І. Пчелінцева, С. Скворцова, І. Тишик та ін.); діагностичний інструментарій для її визначення (І. Богданова, Л. Дзюбко, С. Калаур, В. Мухіна, Г. Солдатова та ін.); характеристику поліетнічного освітнього середовища (О. Дубасенюк, Г. Рогальова, Н. Сейко, Н. Якса та ін.). Теоретико-методичні питання формування міжетнічної толерантності в студентів вивчали закордонні вчені (М. Беннет (M. Bennett), А. Гольдман (A. Goldman), М. Кренстон (M. Cranston), А. Томас (A. Thomas) та ін.). У дисертаційних роботах українських науковців Я. Довгополової, І. Залєсової, С. Капідінової, О. Кондратьєва, Р. Коструб'я, А. Ленд'єл-Сяркевич, Ю. Тодорцевої та ін. висвітлено теоретико-практичні питання формування в майбутніх учителів різних видів толерантності.

Увага українських науковців до фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи в контексті формування міжетнічної толерантності нині є недостатньою. З метою підвищення професіоналізму майбутніх учителів до роботи в поліетнічному освітньому середовищі початкової школи варто розв'язати низку питань, пов'язаних з розробкою концепції, системи та обґрунтуванням підходів, принципів, педагогічних умов, а також науково-методичного інструментарію. Аналіз теоретичних та практичних розробок із проблеми формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи свідчить про те, що існують різні трактування цього поняття, тому виникає потреба визначення сутності наукової дефініції «міжетнічна толерантність», ґрунтовного вивчення потребують методологічні аспекти її формування. Відтак назріла об'єктивна потреба в системній діяльності щодо формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи в процесі фахової підготовки в магістратурі.

Потреба в розв'язанні порушеної проблематики підсилюється виявленими теоретичними та методичними *суперечностями*. Зокрема, виникає потреба в

розв'язанні суперечностей *теоретичного* характеру між:

- світовими тенденціями використання міжетнічної толерантності в процесі професійного спілкування, високого ступеня узгодженості та уніфікованості міжетнічного сприйняття та ригідністю й деякою експресивністю соціально-перцептивних, когнітивних та емоційних компонентів у діяльності вчителів початкової школи;

- об'єктивним існуванням поліетнічного освітнього середовища в початковій школі та недостатньою підготовленістю майбутніх учителів до толерантного міжетнічного спілкування з усіма представниками цього середовища в процесі організації освітнього процесу в умовах Нової української школи;

- наявністю потреби у висококваліфікованих професіоналах, компетентних у питаннях міжетнічної взаємодії, та відсутністю системи фахової підготовки, недостатністю науково-методичного забезпечення процесу формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи під час навчання в магістратурі, а також суперечностей *методичного* характеру між:

- потребою проектування й організації якісної фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи з високим рівнем сформованості міжетнічної толерантності під час навчання в магістратурі та інертністю освітнього процесу, що не забезпечує вияву міжетнічної толерантності в міжетнічних контактах;

- значним потенціалом навчальних дисциплін теоретичної та практичної підготовки й недостатніми практичними вміннями, якими мають оволодіти магістранти для налагодження міжетнічної взаємодії в поліетнічному освітньому середовищі початкової школи.

Актуальність проблеми, її недостатня розробленість у педагогічній теорії та практиці, а також прагнення розв'язати визначені суперечності зумовили вибір теми дослідження **«Система формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи у процесі фахової підготовки»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану наукової та науково-організаційної діяльності Мукачівського державного університету в межах науково-дослідної роботи «Науково-методичні аспекти формування професійної компетентності педагогічних кадрів вищої кваліфікації для системи дошкільної та початкової освіти в умовах полікультурного середовища» (державний реєстраційний номер 0115U006509).

Тему дисертації затверджено вченою радою Мукачівського державного університету (протокол № 10 від 25.02.2016 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології НАПН України (протокол № 3 від 29.03.2016 р.).

Мета дослідження полягає в теоретико-методологічному обґрунтуванні та експериментальній перевірці ефективності системи формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи в процесі фахової підготовки в магістратурі.

Відповідно до мети сформульовано основні **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати педагогічні засади фахової підготовки майбутніх учителів

початкової школи, проаналізувати зміст поліетнічного освітнього середовища початкової школи.

2. Здійснити понятійно-термінологічний аналіз міжетнічної толерантності, з'ясувати структуру та визначити рівні її сформованості.

3. Обґрунтувати педагогічну концепцію формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи в умовах поліетнічного освітнього середовища.

4. Розробити систему формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи в процесі фахової підготовки в магістратурі та спроектувати її структурно-функціональну модель.

5. Схарактеризувати педагогічні умови формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи та визначити практичні шляхи їхнього впровадження.

6. Розробити навчально-методичне забезпечення авторської системи формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи в процесі фахової підготовки в магістратурі.

7. Здійснити експериментальну перевірку ефективності розробленої системи формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи в процесі фахової підготовки в магістратурі.

Об'єкт дослідження – фахова підготовка майбутніх учителів початкової школи до професійної діяльності в поліетнічному освітньому середовищі.

Предмет дослідження – система формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи в процесі фахової підготовки в магістратурі.

Провідна ідея дослідження полягає в тому, що фахова підготовка магістрантів спеціальності 013 Початкова освіта розглядається як система налагодження педагогічної взаємодії та міжособистісного спілкування на основі міжетнічної толерантності, яка є невід'ємним складником професійної діяльності вчителя відповідно до Концепції Нової української школи та передбачає цілеспрямовану підготовку конкурентоздатного фахівця, спрямованого на ефективне вирішення міжетнічних суперечностей в умовах сучасного поліетнічного освітнього середовища початкової школи.

Концепція дослідження визначає теоретико-методичні положення, наукові підходи та принципи системи формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи в процесі фахової підготовки з урахуванням усієї складності й різноманіття поліетнічного освітнього середовища, базується на методологічному, теоретичному й практичному концептах та передбачає оптимізацію цієї діяльності на основі врахування специфіки професійної діяльності фахівців спеціальності 013 Початкова освіта в умовах Нової української школи.

Методологічний концепт передбачає обґрунтування системи, у якій закладено потенціал формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи в процесі фахової підготовки в магістратурі, що відображає прогресивні тенденції під час організації освітнього процесу та відображає

взаємозв'язок і взаємодію наукових принципів (полікультурного, гуманізації, толерантності, діалогічності, індивідуалізації) і методологічних підходів (компетентнісного, діяльнісного, культурологічного, аксіологічного, особистісно орієнтованого, середовищного, системного) щодо діяльності майбутніх учителів початкової школи в поліетнічному освітньому середовищі. Цей концепт надав можливість представити фахову підготовку майбутніх учителів початкової школи в магістратурі в контексті формування міжетнічної толерантності як системну діяльність, що охоплює три етапи (організаційний, процесуальний, результативний), передбачає науково обґрунтовані рівні осмислення (онтологічний, гносеологічний, аксіологічний), охоплює конкретні тенденції й закономірності та має практичний зміст, що конкретизується в навчальних дисциплінах фахової підготовки в магістратурі.

Теоретичний концепт охоплює сучасні підходи до фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи, теоретико-методологічні засади формування міжетнічної толерантності. Він визначає суб'єктивну спрямованість, на основі якої визначається зміст і значення образу окремих етносів й духовно-моральні аспекти, що охоплюють основи міжетнічних поглядів магістрантів на світ і українське суспільство, окреслює смислову спрямованість їхньої майбутньої професійної діяльності в поліетнічному освітньому середовищі. З позиції теоретичного концепту організація фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи – це особливий вид інноваційної діяльності суб'єктів освітнього середовища ЗВО, за допомогою якого створюються належні умови для формування в переважній більшості магістрантів належного рівня сформованості всіх компонентів міжетнічної толерантності як вагомого складника їхньої професійної компетентності. У межах концепту проаналізовано вимоги до фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи, вивчено зміст навчальних планів, досліджено перелік предметів, визначено їхнє місце в структурі фахової підготовки магістрантів, що дозволило спрямувати діяльність у площину методологічного узагальнення й структурування категоріального апарату.

Практичний концепт передбачає перевірку ефективності фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи до роботи в поліетнічному середовищі. У контексті цього концепту специфіку формування міжетнічної толерантності ми вбачаємо як результат рефлексії в рамках «суб'єкт-суб'єктної» парадигми, що з позицій феноменології характеризується як: продуктивно-смислова активність, що є передумовою майбутньої діяльності; інтегративно-регулятивна активність, що забезпечує цілісність і динамізм; смислове поле свідомості, що є внутрішнім духовним джерелом становлення майбутнього фахівця в поліетнічному освітньому середовищі початкової школи. На основі практичного концепту здійснювалося впровадження педагогічних умов та підготовка навчально-методичного інструментарію для забезпечення формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи в процесі фахової підготовки в магістратурі.

Провідна ідея дослідження та основні положення слугували підґрунтям для

формування загальної гіпотези, яка полягає в тому, що фахова підготовка майбутніх учителів початкової школи буде ефективною в тому випадку, коли формування міжетнічної толерантності визначатиметься відповідною системою, яка базується на взаємопов'язаних науково-теоретичних та методично-прикладних характеристиках, які здатні забезпечити належний (високий і достатній) рівень сформованості всіх компонентів, сприятиме підвищенню ефективності професійної діяльності в поліетнічному освітньому середовищі, спонукатиме до формування внутрішньої мотивації, матиме позитивний вплив на когнітивну та конативну сферу, формуватиме толерантне ставлення до цінностей і традицій носіїв різних етносів, представлених в освітньому процесі початкової школи.

Загальна гіпотеза конкретизована в **часткових гіпотезах**, зміст яких полягає у тому, що підвищення рівня сформованості міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи під час фахової підготовки в магістратурі забезпечується створенням цілісної системи, що передбачає впровадження в освітній процес методично обґрунтованих і практично орієнтованих педагогічних умов та структурно-функціональної моделі, а також розробкою науково-методичного забезпечення, які:

- спонукають до самопізнання, самовдосконалення і саморозвитку та сприяють усвідомленню магістрантами вагомості міжетнічної толерантності для реалізації вмотивованої професійної діяльності в поліетнічному освітньому середовищі початкової школи;

- дозволяють спроектувати зміст фахової підготовки магістрантів спеціальності 013 Початкова освіта на основі розширення мотиваційного, когнітивного, конативного та рефлексійного складників і спрямувати їхній особистісний розвиток на вдосконалення емоційно-ціннісного ставлення до міжетнічної толерантності;

- дають можливість залучити майбутніх учителів початкової школи до успішної реалізації науково доцільних та індивідуально зумовлених способів удосконалення професійної діяльності в поліетнічному освітньому середовищі;

- забезпечують єдність та цілеспрямоване вдосконалення мотиваційно-ціннісного, когнітивно-пізнавального, діяльнісно-поведінкового, рефлексивно-творчого компонентів міжетнічної толерантності;

- мають позитивне спрямування на використання в освітньому процесі ЗВО освітніх інновацій, педагогічно виважених та ефективних форм, методів, прийомів та засобів у контексті формування міжетнічної толерантності під час фахової підготовки у магістратурі.

Нормативна база дослідження охоплює професійну підготовку педагогічних кадрів, яка базується на Конституції України, законах України («Про освіту» (2017 р.), «Про вищу освіту» (2014 р.), Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. (2013 р.), Концепції Нової української школи (2016 р.), Концепції розвитку педагогічної освіти (2018 р.), Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державного стандарту початкової освіти» (2018 р.), Наказі Міністерства соціальної політики «Про

затвердження професійного стандарту «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» (2018 р.), освітньо-професійних програмах та інших нормативних документах, що зумовлюють організацію освітнього процесу у ЗВО, а також директив, які регламентують професійну діяльність учителів початкової школи й визначають вимоги до їхнього професіоналізму в площині Нової української школи. Міжетнічна толерантність в українському законодавстві позиціонується в «Декларації прав національностей України» (1991 р.) та Законі України «Про національні меншини в Україні» (1992 р.).

Теоретичною основою дослідження є праці науковців, які висвітлюють: фундаментальні положення професійної підготовки майбутніх фахівців (О. Дубасенюк, І. Козубовська, І. Мельничук, Н. Ничкало, В. Поліщук, С. Сисоєва та ін.); фахову підготовку майбутніх учителів початкової школи (І. Дичківська, Л. Коваль, С. Мартиненко, О. Савченко, В. Чайка, Л. Хомич, О. Шквир та ін.); моделювання освітніх систем (Б. Гершунський, О. Гуренко, В. Докучаєва, Є. Лодатко, Н. Кузьміна, Ю. Татур, Е. Юдін та ін.); психолого-педагогічні основи становлення та розвитку особистості в освітньому процесі ЗВО (С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Кремень, О. Пехота, Л. Романишина та ін.); характеристику поліетнічного освітнього середовища початкової школи (Ф. Асанова, І. Баліцька, О. Гуренко, Т. Коваль, Н. Якса та ін.); особливості полікультурної освіти різних регіонів України (М. Демчак, О. Фізеші (Закарпаття); В. Курило, С. Савченко (Східноукраїнський регіон); Н. Рудницька, Н. Сейко (Волинь), Е. Зарєдінова, М. Хайруддінов, Л. Узунова (АР Крим); сутність міжетнічної толерантності (О. Асмолов, А. Ленд'єл-Сяркевич, Ю. Тодорцева, І. Тишик та ін.); формування міжетнічної толерантності в процесі фахової підготовки студентів (О. Булгакова, В. Євтух, С. Калаур, Л. Лук'яненко, І. Пчелінцева, П. Саух, А. Фурман та ін.).

Для вирішення поставлених завдань і перевірки сформульованих у дослідженні гіпотез використовували такі **методи**: *теоретичні* – концептуально-порівняльний аналіз нормативних документів, системно-структурний аналіз філософських, психологічних і педагогічних праць – для обґрунтування концептуальних засад системи формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи; порівняльно-педагогічний аналіз наукової літератури й класифікація – для уточнення сутності наукових дефініцій «міжетнічна толерантність» та «поліетнічне освітнє середовище»; систематизація та педагогічне моделювання – для розробки графічної структурно-функціональної моделі системи; узагальнення, проектування й корекція теоретико-методичних позицій та експериментальних даних – для розробки навчально-методичного забезпечення формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи; *емпіричні*: анкетування, тестування, педагогічне спостереження, опитування, стандартизовані діагностичні методики – для визначення стану сформованості міжетнічної толерантності в студентів та встановлення динаміки її формування; бесіда, метод експертних оцінок, аналіз документації для виявлення особливостей професійної діяльності в поліетнічному освітньому середовищі початкової школи; *педагогічний експеримент* – для перевірки ефективності запропонованої системи; *методи математичної*

статистики: визначення критерію Колмогорова-Смірнова – для з'ясування статистичної значимості відмінностей експериментальної та контрольної вибірок; визначення F-критерію – для виявлення достовірності отриманих результатів.

Організація дослідження. Дослідження здійснювалося впродовж 2010–2020 рр. та охоплювало такі етапи наукового пошуку:

– *теоретико-аналітичний* (2010–2015 рр.) – здійснено аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження, узагальнено вітчизняний і зарубіжний досвід фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи та формування в них міжетнічної толерантності; розроблено науковий апарат дослідження, виявлено суперечності, сформульовано гіпотезу, визначено основні напрями організації експериментальної роботи;

– *діагностико-пошуковий* (2015–2017 рр.) – проведено аналіз змісту професійної діяльності вчителя початкової школи в поліетнічному освітньому середовищі, досліджено сутність міжетнічної толерантності, визначено компоненти, показники і рівні її сформованості, підготовлено діагностичний інструментарій, розроблено засоби організації експериментального дослідження, обґрунтовано систему формування міжетнічної толерантності та запропоновано її структурно-функціональну модель, досліджено стан сформованості міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи на констатувальному етапі експерименту;

– *дослідно-експериментальний* (2017–2019 рр.) – зреалізовано програму дослідження на основі експериментальної перевірки гіпотези, концептуальних положень, системи формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи в процесі фахової підготовки в магістратурі; упроваджено в освітній процес педагогічні умови та науково-методичне забезпечення; проведено аналіз проміжних результатів;

– *аналітико-підсумковий* (2019–2020 рр.) – систематизовано й узагальнено результати, сформульовано висновки, визначено перспективи подальшого вивчення питань фахової підготовки магістрантів, формування міжетнічної толерантності та вдосконалення професійної діяльності в поліетнічному освітньому середовищі початкової школи.

Експериментальна база дослідження. Основною базою для організації експериментальної роботи обрано Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Мукачівський державний університет, Херсонський державний університет, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Сумський державний педагогічний університет імені А. С.Макаренка. До експерименту на різних етапах дослідження було залучено 384 майбутніх учителів початкової школи та 89 науково-педагогічних працівників, що здійснюють їхню фахову підготовку в магістратурі.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *уперше* теоретично обґрунтовано та спроектовано педагогічну концепцію формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи в

умовах поліетнічного освітнього середовища, що передбачає оптимізацію фахової підготовки відповідно до вимог Концепції Нової української школи та охоплює методологічний, теоретичний й практичний концепти, опирається на онтологічний, гносеологічний, аксіологічний рівні осмислення, містить конкретні тенденції й закономірності; *розроблено й обґрунтовано* систему формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи в процесі фахової підготовки в магістратурі, що об'єднує теоретико-методологічні основи організації освітнього процесу (цілепокладання, проектування, конструювання, експериментально-технологічну діяльність, упровадження, оцінювання ефективності), комплекс принципів і підходів, змістове наповнення навчальних дисциплін; *визначено* педагогічні умови, що забезпечують дієвість системи: створення розвивального полікультурного освітнього середовища у ЗВО; забезпечення системного методичного супроводу пізнавальної діяльності шляхом запровадження освітніх інновацій на засадах довіри та співробітництва; організація проектно-дослідницької діяльності для вивчення традицій, обрядів, ритуалів, звичаїв етнокультури; удосконалення особистісних якостей та збагачення практичного досвіду в контексті міжетнічної толерантності засобами тренінгу; *розроблено* структурно-функціональну модель системи, що складається з таких блоків: теоретико-цільового (мета, завдання, концепція); змістово-методологічного (змістова характеристика міжетнічної толерантності, підходи, принципи); організаційно-процесуального (етапи, педагогічні умови, навчальні дисципліни); діяльнісно-практичного (форми, методи навчання й виховання, засоби); оцінно-результативний (компоненти, рівні, результат);

– *удосконалено* теоретико-методологічне визначення міжетнічної толерантності, яка передбачає теоретичну та духовно-практичну форми ставлення до дійсності в поліетнічному освітньому середовищі початкової школи та охоплює активність, компроміс, розумну поступливість, готовність до діалогу на основі паритету, несумісність з монополізмом;

– *проведено* структурний аналіз міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи, що охоплює мотиваційно-ціннісний, когнітивно-пізнавальний, діяльнісно-поведінковий і рефлексивно-творчий компоненти, визначено показники, розроблено діагностичний інструментарій для визначення стану її сформованості за чотирирівневою шкалою (високий, достатній, середній, низький);

– *розроблено* навчально-методичне забезпечення формування міжетнічної толерантності на основі вдосконалення змісту фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи в магістратурі шляхом удосконалення навчальних планів, розробки навчально-методичних комплексів з дисциплін професійної підготовки, визначення практичних механізмів упровадження педагогічних умов, вибору оптимальних форм, методів і засобів організації освітнього процесу в магістратурі.

Подальшого розвитку набули: принцип системності, що сприяв удосконаленню професійної діяльності майбутніх учителів початкової школи в поліетнічному освітньому середовищі; проблема підвищення ефективності

формування міжетнічної толерантності магістрантів спеціальності 013 Початкова освіта у ЗВО шляхом застосування комплексу педагогічних інновацій, що спричинили системний супровід навчально-пізнавальної діяльності магістрантів, організацію проєктно-дослідницької діяльності, удосконалення особистісних якостей та наповнення практичним змістом понять «міжетнічна толерантність», «поліетнічне освітнє середовище початкової школи» та «розвивальне полікультурне освітнє середовище ЗВО».

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що: схарактеризовано засади професійної діяльності майбутніх учителів початкової школи в поліетнічному освітньому середовищі й обґрунтовано методологічні основи формування міжетнічної толерантності під час фахової підготовки в магістратурі; сформульовано теоретичні положення, які створюють передумови для розробки системи формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи в процесі фахової підготовки в магістратурі й обґрунтовано сутність загальнонаукових принципів та методологічних підходів, покладених в її основу; проведено аналіз й узагальнення наукових дефініцій «толерантність», «міжетнічна толерантність», «поліетнічне освітнє середовище початкової школи», «розвивальне полікультурне освітнє середовище ЗВО». Теоретичні положення й висновки створюють основу для вдосконалення фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи під час фахової підготовки в магістратурі.

Практичне значення одержаних результатів полягає в *розробленні та впровадженні* у фахову підготовку магістрантів спеціальності 013 Початкова освіта авторської навчальної дисципліни «Теорія і практика формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи» і тренінгу «Міжетнічна толерантність як чинник професіоналізму учителя початкової школи», що охоплював взаємозв'язані змістові модулі («Пізнай себе», «Соціальна сензитивність до партнера по спілкуванню», «Людина серед інших», «Я – з позиції іншого етносу», «Розв'язання міжетнічних конфліктів»); дидактичні матеріали (програми, лекційні та семінарські заняття, завдання для самостійної роботи та індивідуально-дослідної роботи) про міжетнічну толерантність і поліетнічне освітнє середовище початкової школи.

У практичному вимірі важливим є розробка навчально-методичних посібників: «Методика викладання дисциплін лінгво-дидактичного циклу»; «Формування міжетнічної толерантності майбутнього вчителя початкових класів»; «Початкова освіта»; методичних рекомендацій: «Теорія і практика формування міжетнічної толерантності майбутніх вчителів початкової школи»; «Особливості організації практики майбутніх учителів початкових класів в умовах поліетнічного регіону»; «Зарубіжний досвід полікультурної освіти». Висвітлена інформація представляє наукову цінність у контексті вдосконалення професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи, які працюватимуть у поліетнічному освітньому середовищі та використовуються у викладанні навчальних дисциплін, спрямованих на вдосконалення толерантності та міжетнічної толерантності педагогічних кадрів, а також може бути корисною для магістрантів, аспірантів, докторантів у процесі наукових досліджень.

Обґрунтовані в дисертації результати **впроваджено** в освітній процес Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (довідка про впровадження № 250/03-а від 20.09.2019 р.), Херсонського державного університету (довідка про впровадження № 11-30/1584 від 08.11.2019 р.), Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (довідка про впровадження № 3605 від 29.11.2019 р.), Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (довідка про впровадження № 17/17-3245 від 09.12.2019 р.), Житомирського державного університету імені Івана Франка (довідка про впровадження № 1/1478 від 10.12.2019 р.), Мукачівського державного університету (довідка про впровадження № 2519 від 17.12.2019 р.), Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (довідка про впровадження № 01-28/2172 від 18.12.2019 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі представлені в дисертації наукові результати одержані автором самостійно. У працях, опублікованих у співавторстві, особистим внеском здобувача є: [13] – визначення сучасних тенденцій мультикультурної освіти Закарпаття; [22] – опис теоретичних підходів до вивчення наступності професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи; [56] – розкриття потенціалу міжетнічної толерантності для сучасного педагога; [59] – висвітлення ролі міжетнічної толерантності для попередження дискримінації в освіті за національною ознакою; [60] – обґрунтування вагомості міжетнічної толерантності в роботі гувернера; [68] – характеристика полікультурного освітнього середовища закладів вищої освіти; [69] – дослідження труднощів роботи в поліетнічному освітньому середовищі початкової школи; [73] – характеристика поліетнічного освітнього середовища початкової школи; [74] – аналіз зарубіжного досвіду полікультурної освіти учителів початкової школи; [77] – аналіз термінів, що використовуються в початкових школах з навчанням мов нацменшин; [78] – потенціал міжетнічної толерантності для роботи з дітьми-мігрантами в США.

На захист винесено:

1. Авторську педагогічну концепцію формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи в умовах поліетнічного освітнього середовища.

2. Систему формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи в процесі фахової підготовки в магістратурі, що базується на компетентнісному, діяльнісному, культурологічному, аксіологічному, особистісно орієнтованому, середовищному й системному підходах та забезпечує цілеспрямоване управління освітнім процесом і відображена в структурно-функціональній моделі.

3. Методику професійної підготовки магістрантів спеціальності 013 Початкова освіта, що ґрунтується на впровадженні педагогічних умов у освітній процес під час формування міжетнічної толерантності.

4. Змістове наповнення науково-методичного забезпечення, що дає змогу майбутнім учителям початкової школи оволодіти всіма компонентами міжетнічної толерантності на основі впровадження в освітній процес ефективних

методів, форм, засобів та інноваційних педагогічних технологій.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження апробовано на науково-практичних конференціях різних рівнів, серед яких: *міжнародні* – «Професіоналізм педагога в контексті Європейського вибору України» (Ялта, 2008), «Проблеми емпіричних досліджень у психології» (Київ, 2012), «Наука в інформаційному просторі» (Дніпропетровськ, 2015), «Роль і місце психології та педагогіки у формуванні сучасної особистості» (Харків, 2016), «Актуальні питання та проблеми розвитку соціальних наук» (Kielce, 2016), «Педагогіка і психологія сьогодення: теорія та практика» (Одеса, 2016), «Ключові питання наукових досліджень у сфері педагогіки та психології у XXI ст.» (Львів, 2016), «Сучасні тенденції та фактори розвитку педагогічних та психологічних наук» (Київ, 2016), «Крос-культурні та економічні аспекти розвитку євроінтеграційних процесів – 2016» (Кошице, 2016), «Психологія та педагогіка у XXI столітті: перспективні та пріоритетні напрямки досліджень» (Київ, 2016), «The Summer Science Symposium «Science and Policy – Dialogue in Europe» (Tallinn, 2016), «Пріоритетні напрями розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук» (Одеса, 2016), «Stav, problému a perspektívy pedagogického štúdia a sociálnej práce» (Sládkovičovo, 2016), «Актуальні дослідження в соціальній сфері» (Одеса, 2016), «Розвиток порівняльної професійної педагогіки у контексті глобалізаційних та інтеграційних процесів» (Київ, 2017), «Forming of modern educational environment: benefits, risks, implementation mechanisms» (Тбілісі, 2017), «Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції» (Мукачево, 2017), «Соціально-правовий захист населення в умовах воєнних конфліктів та терористичних загроз» (Ужгород, 2017), «Сучасна гуманітаристика» (Переяслав-Хмельницький, 2017), «Education in the field of pedagogy and psychology: prospective and priority directions of scientific research» (Lublin, 2017), «Актуальні проблеми сучасної соціології і соціальної роботи та професійної підготовки фахівців: антидискримінаційна теорія і практика» (Ужгород, 2018), «Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників психологічних та педагогічних наук» (Львів, 2018), «Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції» (Мукачево, 2018), «Педагогіка і психологія: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі» (Київ, 2018), «Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку» (Дніпро, 2019), «Виклики XXI століття у сфері середньої та вищої освіти Східної та Центральної Європи в процесі реформування освіти» (Берегове, 2019), «Світоглядні горизонти місії вчителя нової української школи» (Одеса, 2019), «Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції» (Мукачево, 2019), «Наука та бізнес. Сучасні проблеми науки та бізнесу, освіти та туризму» (Добрич, 2019); *всеукраїнські* – «Педагогічна спадщина Софії Русової в контексті сучасності» (Ніжин, 2016), «Освіта та соціалізація особистості» (Одеса-Запоріжжя, 2017), «Дошкільна і початкова освіта: сьогодення і перспективи розвитку» (Київ, 2017), «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців» (Хмельницький, 2017), «Актуальні проблеми навчання і виховання в умовах інтеграційних процесів в

освітньому та науковому просторі» (Мукачево, 2018), «Сучасні тенденції розвитку науки і освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів» (Мукачево, 2018), «Соціальна робота: виклики сьогодення» (Тернопіль, 2019); *регіональний науково-методичний семінар «Актуальні проблеми професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи та вихователів дошкільних навчальних закладів в умовах інтеграції освітнього простору»* (Мукачево, 2016).

Матеріали та результати дослідження обговорювалися й були схвалені на засіданнях і семінарах кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти Мукачівського державного університету (2010–2020 рр.) та відповідних кафедр закладів вищої освіти, задіяних у педагогічному експерименті.

Дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук «Розвиток культури міжнаціонального спілкування майбутнього вчителя початкових класів» зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти захищено в 2005 р. в Інституті педагогіки і психології професійної освіти Академії педагогічних наук України. Матеріали кандидатської дисертації в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Публікації. Результати дослідження висвітлено в 78 наукових та навчально-методичних публікаціях автора (67 – одноосібні), з яких 26 відображають основні наукові результати дисертації (зокрема, 1 одноосібна монографія (32,1 ум. друк. арк.), 1 колективна монографія, 8 публікацій у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз, 1 публікація в зарубіжному науковому виданні), 43 – апробаційного характеру, 9 публікацій, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (694 найменування, з них 57 – іноземними мовами) та додатків (15 на 160 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 613 сторінок друкованого тексту, основний зміст викладено на 373 сторінках. Роботу ілюстровано 24 таблицями та 10 рисунками.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, об'єкт, предмет дослідження, сформульовано гіпотезу та основні завдання; розкрито концепцію, визначено нормативну базу, представлено методологічні й теоретичні основи, охарактеризовано методи дослідження, визначено експериментальну базу; розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів; подано відомості про впровадження, апробацію і публікацію результатів дослідження; вказано структуру та обсяг дисертації.

У **першому розділі** – «Психолого-педагогічні засади фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи» – проаналізовано становлення та розвиток початкової освіти в Україні; досліджено методологічні засади фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи; охарактеризовано сутність поліетнічного освітнього середовища початкової школи й розкрито зміст професійної діяльності учителя в ньому.

Проведений аналіз нормативно-правової бази і праць науковців забезпечили можливість констатувати, що метою початкової освіти є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових, індивідуальних, психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості. На основі узагальнення праць Т. Завгородньої, З. Онишківа, І. Руснака, Б. Ступарика, О. Фізеші та ін. позиціонуємо хронологічну доцільність розвитку початкової школи та підготовки учительських кадрів, що охоплює такі етапи: I етап – зародження освіти і становлення початкової школи (X ст. – кінець XVIII ст.); II етап – утвердження початкової освіти і пошуки шляхів підготовки вчителів для початкової школи (початок XIX ст. – 1920 р.); III етап – реформування початкової освіти і системи підготовки майбутніх учителів початкової школи (1920 р. – 1950 р.); IV етап – розвиток початкової освіти та підготовка педагогічних кадрів для її функціонування (1950 р. – 1990 р.); V етап – удосконалення початкової освіти в умовах державної незалежності України (1991 р. – 2019 р.).

Сьогодення характеризується інноваційними подіями, що впливає на початкову освіту та потребує якісного оновлення змісту фахової підготовки вчителів, здатних своєчасно і гнучко змінити зміст власної діяльності шляхом адекватного добору форм, методів та засобів організації освітнього процесу (І. Дичківська, О. Шквир). Фахова підготовка вчителів початкової школи передбачає спеціально організований освітній процес у ЗВО, що забезпечує набуття знань, умінь, навичок, формування професійних компетенцій, потрібних для якісної реалізації професійних обов'язків в освітньому середовищі початкової школи. Визначено, що найважливішими якостями, які мають бути сформовані в майбутніх учителів початкової школи, є: раціоналізм і прагматизм; професіоналізм; активність, діловитість, мобільність; почуття відповідальності, вміння працювати та швидко орієнтуватися в ситуації й приймати рішення; потреба підвищувати рівень своїх знань; наявність ділової етики в спілкуванні. Вважаємо за потрібне додати до переліку міжетнічну толерантність, терпимість; здатність запобігати міжетнічним конфліктам, вирішувати їх, створення позитивного поліетнічного освітнього середовища.

У наукову дефініцію «освітнє середовище початкової школи» входять просторово-семантичний, змістово-методичний та комунікативно-організаційний складники (В. Євтух, А. Цимбалару) та переважає духовно насичена атмосфера міжособистісних контактів. На основі вивчення публікацій І. Баліцької, О. Гуренко, З. Замалетдінової, Т. Коваль та ін. визначено характеристики поліетнічного освітнього середовища початкової школи, проаналізовано основні засади його організації, з'ясовано рівні функціонування та досліджено функції. Установлено, що мета професійної діяльності вчителя початкової школи в поліетнічному освітньому середовищі полягає у вихованні учнів на засадах співпраці, миролюбності, поваги до свободи і визнанні прав представників інших етносів.

У другому розділі – «Міжетнічна толерантність як складник професіоналізму майбутніх учителів початкової школи» – висвітлено понятійно-

термінологічну сутність міжетнічної толерантності та представлено її структурний аналіз; проаналізовано зарубіжний досвід її формування та фахову підготовку вчителів початкової школи до роботи в поліетнічному середовищі.

У контексті дослідження здійснено семантичний аналіз наукової дефініції «толерантність» у релігійній, філософській, соціологічній, психологічній та педагогічній площинах. Установлено, що толерантність майбутнього вчителя початкових класів – це особистісно-професійна якість, що дозволяє ефективно виконувати професійні обов'язки та охоплює гуманістичний світогляд, передбачає повагу й розуміння поглядів своїх вихованців і колег, терпиме ставлення до них на основі відкритості в спілкуванні та відмови від догматизму.

Сучасні молодші школярі живуть в реаліях багатомовності інформаційного простору, та перебувають у ситуації перетину багатьох культурних й етнічних каналів, а також в умовах контактів з однолітками, які належать до різних етнічних груп. У цьому контексті завдання початкової школи полягає в потребі навчити учнів розуміти й цінувати своєрідність інших етносів, виховувати в душі поваги до всіх народів, викорінюючи негативні стереотипи. Із таким завданням може впоратися лише вчитель, у якого сформовано міжетнічну толерантність, яка акумулює значний загальноосвітній та виховний потенціал, спрямований на підвищення рівня загальної культури особистості, культури мислення, готує до міжкультурної комунікації з представниками різних етнічних груп, допомагає глибше проникнути в систему цінностей і життєвих орієнтирів, при цьому виважено інтегрувати їх у власну картину світобачення.

У методологічному контексті (Б. Андрієвський, Г. Дмитрієв, С. Капідінова) міжетнічна толерантність передбачає відсутність негативного ставлення до іншого етносу при збереженні позитивного сприймання власної етнокультури. З психологічної точки зору (О. Асмолов, Г. Солдатова, А. Фурман) міжетнічна толерантність передбачає повагу до чужих думок і форм етнічної поведінки через активне встановлення духовного зв'язку з «іншими» етнічними групами на основі рівноправності й взаєморозуміння. З педагогічної позиції міжетнічна толерантність охоплює взаємоповагу до іншого етносу, культури чи конфесії, що дозволяє здійснювати моральне самовизначення стосовно своєї етнічної ідентичності (В. Винниченко, І. Тишик, М. Беннет (M. Bennett), С. Хантінгтон (S. Huntington)).

На основі узагальнення наукової інформації сформульовано авторське трактування наукової дефініції «міжетнічна толерантність», яку розуміємо як інтеграційну якісну характеристику особистості, яка свідчить про внутрішню гармонію, розвинуту здатність до самоконтролю й самокорекції з представниками різних етносів та сприяє налагодженню психологічно комфортної ситуації для ефективної діяльності на засадах позитивного синергічного ефекту. Через міжетнічну толерантність майбутній педагог має змогу якісно оволодіти предметно-ціннісною формою перетворення дійсності, у якій відображається рівень розвитку багатонаціонального українського суспільства.

Міжетнічна толерантність учителя початкової школи охоплює прагнення досягнути взаємної поваги представників усіх етносів на основі роз'яснення та

переконання. Майбутній педагог початкової школи повинен приймати факт плюралізму етнічних відмінностей та їх поважати, незважаючи на характер стереотипів. У змістовій характеристиці міжетнічної толерантності виокремлено: закономірності (активність, яскравість відкриттів духовних цінностей етносів, внутрішній досвід соціокультурної спрямованості), моделі (байдужість, неможливість взаєморозуміння, поблажливості, розширення власного досвіду через критичний діалог), психологічні механізми формування (самоатрибуція, самопереконання, самовиправдання), складники (емоційно-психічні норми, знання, інформаційні уявлення, поведінкові установки, світогляд). В основу міжетнічної толерантності покладено теоретичну (культура мислення), практичну (культура діяльності та поведінки) та духовно-практичну (культура почуттів та спілкування) форми ставлення до дійсності. У ході дослідження виокремлено спектр основних рис учителя, що є міжетнічно толерантним.

Установлено, що компоненти міжетнічної толерантності – це найбільш вагомі та значимі елементи, які цілісно відображають змістові характеристики та охоплюють особливості її сформованості в майбутніх учителів початкової школи. Виокремлюємо мотиваційно-ціннісний (сукупність особистісно значущих мотивів, прагнень, ідеалів, поглядів, сформованість інтересу до міжетнічної взаємодії, усвідомлення її значення як необхідної передумови успішності професійної діяльності в поліетнічному освітньому середовищі початкової школи), когнітивно-пізнавальний (знання особливостей рідної національної культури, та інших етнічних культур (цінності, традиції, звичаї), знання норм міжнаціональних відносин), діяльнісно-поведінковий (система умінь, навичок та дій, що виражаються в розумінні й оцінці різних фактів, явищ, процесів у соціальній поведінці та діяльності в поліетнічному середовищі початкової школи), рефлексивно-творчий (узгодження рефлексивної сфери і креативної діяльності, рівень рефлексії щодо сформованості особистісних якостей, потрібних для вияву міжетнічної толерантності в типових та нетипових ситуаціях взаємодії з носіями різних етнічних груп в освітньому середовищі початкової школи та творчий підхід до цієї діяльності) компоненти. У дослідженні компоненти конкретизовано сукупністю показників, які розглядаємо як конкретизовані характеристики компонентів, використані для якісної та кількісної діагностики сформованості міжетнічної толерантності.

Проаналізовано зарубіжний досвід формування міжетнічної толерантності та фахової підготовки вчителів початкової школи до роботи в поліетнічному середовищі. З'ясовано, що в ряді багатонаціональних держав (США, Канада, Велика Британія, Польща, Греція, Румунія тощо) традиційно склалися непрості взаємини між певними етнічними групами. Тому виховання дітей різних етнічних груп в дусі взаємної поваги стало основою освітньої політики. З огляду на це, майбутніх педагогів початкової школи готують до крос-культурної комунікації, розвивають у них «культурний інтелект», уміння міжкультурної взаємодії, учать використовувати заохочення й повагу на основі формування цінностей, що підтримують етнічний плюралізм. Студенти вивчають спеціальні дисципліни для викладання в мультикультурних багатомовних класах, спрямовані на підтримку

етнічного різноманіття учнів. Зарубіжний досвід подолання етнічних стереотипів, упровадження полікультурної початкової освіти становить значний науковий і практичний інтерес для України, тому розроблено шляхи його впровадження.

У третьому розділі – «Психолого-педагогічні засади розробки системи формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи в процесі фахової підготовки в магістратурі» – охарактеризовано педагогічну концепцію формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів в умовах поліетнічного освітнього середовища початкової школи; обґрунтовано систему формування міжетнічної толерантності та представлено її структурно-функціональну модель; подано характеристику принципів дієвості системи та висвітлено потенціал методологічних підходів авторської системи.

Аналіз практики фахової підготовки магістрантів показав потребу розробки педагогічної концепції формування міжетнічної толерантності, яка опирається на ідеї саморозвитку, самовдосконалення, свідомої й цілеспрямованої роботи над створенням образу педагога-професіонала, який уміє ефективно працювати в поліетнічному освітньому середовищі початкової школи. Концепція базується на ґрунтовному пізнанні формування міжетнічної толерантності на онтологічному, гносеологічному, аксіологічному рівнях осмислення. Розробляючи концепцію, узяли до уваги основні рівні осмислення процесу формування міжетнічної толерантності, тенденції та закономірності, які спрямовують структурування категоріального апарату. Педагогічна концепція базується на єдності методологічного, теоретичного й практичного концептів, охоплює інноваційні методи і технології, в основі яких співробітництво, діалог, творче самовираження.

Наукову дефініцію «система» трактуємо як сукупність конкретних елементів, що перебувають у відносинах і зв'язках один з одним та утворюють певну цілісність, єдність і мають вагомий вплив на якість фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи. У ході дослідження розроблено систему формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи в процесі фахової підготовки в магістратурі, яка була спрямована на: розвиток особистісних і професійно значущих якостей майбутніх учителів; практичне використання принципів та підходів організації освітнього процесу; забезпечення практично орієнтованої спрямованості освітнього процесу через вивчення комплексу навчальних дисциплін; упровадження педагогічних умов як системотвірного фактору, що забезпечує цілісність системи; усебічну педагогічну підтримку магістрантів шляхом упровадження навчально-методичного забезпечення.

На основі педагогічного моделювання розроблено структурно-функціональну модель, яку розглядаємо як реальний спосіб встановлення стійких зв'язків між її блоками, які вступають в певні зв'язки та взаємодіють один з одним для реалізації функціонального спектру фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи в контексті формування міжетнічної толерантності (рис. 1).

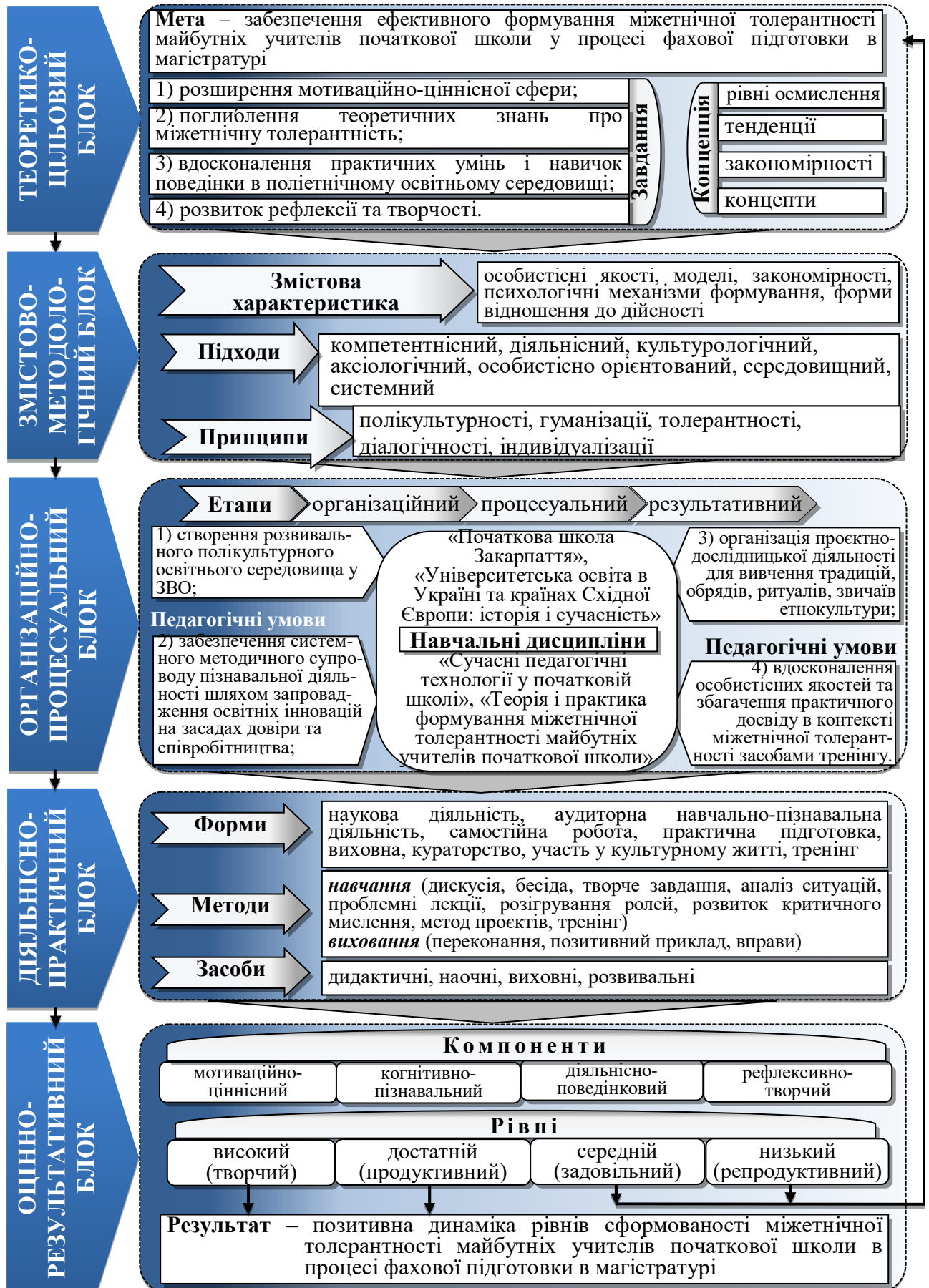

Рис. 1 Структурно-функціональна модель системи формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи у процесі фахової підготовки в магістратурі

Розроблена модель є структурною, оскільки має чітку блочну структуру (теоретико-цільовий, змістово-методологічний, організаційно-процесуальний, діяльнісно-практичний, оцінно-результативний), та функціональною, оскільки спрямована на виконання діагностичної, навчальної, організаторської, розвивальної, виховної, мобілізуючої, критеріальної, нормативної та коригувальної функцій. У методологічній площині модель володіє такими *особливостями*: відкритість, цілісність, рівневість, динамічність.

У системі чільне місце відведено принципам як основам, якими будемо керуватися під час формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи в процесі фахової підготовки в магістратурі. Обираючи принципи, зважали на міркування, щоб кожен із них розкривав власний аспект у формуванні міжетнічної толерантності магістрантів спеціальності 013 Початкова освіта. До спектру принципів належать: полікультурний, гуманізації, толерантності, діалогічності, індивідуалізації.

У дослідженні враховано, що методологічні підходи охоплюють суть освітнього процесу в його нормативній формі та вказують на те, як варто діяти під час формування в майбутніх учителів початкової школи міжетнічної толерантності. Так, компетентнісний передбачає запровадження практично орієнтованої освіти на основі розвитку полікультурної компетентності; діяльнісний характеризує пошук ефективної та цілеспрямованої педагогічної взаємодії в поліетнічному освітньому середовищі початкової школи на основі діалогу культур; культурологічний розкриває роль звичаїв і традицій під час становлення майбутнього фахівця; аксіологічний базується на системі сформованих цінностей; особистісно орієнтований декларує, що особистість формується в процесі діяльності та потребує індивідуального підходу; середовищний дозволяє здійснювати управління, перетворення й зміну в освітньому середовищі початкової школи в бажаному напрямі; системний розглядає процес формування міжетнічної толерантності як цілісну систему, яка передбачає нерозривну єдність усіх її складників.

У четвертому розділі – «Навчально-методичне забезпечення дієвості системи формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи в процесі фахової підготовки в магістратурі» – представлено характеристику етапів формування міжетнічної толерантності, обґрунтовано доцільність упровадження педагогічних умов; висвітлено форми, методи та засоби формування міжетнічної толерантності в майбутніх учителів початкової школи.

У дослідженні аргументовано потребу сучасного і якісного навчально-методичного забезпечення дієвості авторської системи формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи в процесі фахової підготовки в магістратурі. Вважаємо, що таке забезпечення дозволить підвищити рівень сформованості всіх компонентів міжетнічної толерантності. Навчально-методичне забезпечення передбачає системну діяльність на всіх етапах формування міжетнічної толерантності; упровадження педагогічних умов; вибір найбільш оптимальних форм, методів та засобів.

До основних етапів формування міжетнічної толерантності належать: організаційний, процесуальний та результативний. Організаційний етап охоплював: аналіз освітнього процесу у ЗВО; визначення мети, постановку основних завдань, дослідження структури міжетнічної толерантності як особистісно-професійної якості майбутнього педагога початкової школи; визначення способів, методів, форм та планування конкретних практичних дій для підвищення рівня сформованості міжетнічної толерантності; прогнозування результатів дослідно-експериментальної роботи з формування міжетнічної толерантності під час фахової підготовки в магістратурі. Процесуальний етап охоплював організацію практичної діяльності магістрантів у процесі фахової підготовки в магістратурі. На цьому етапі здійснено реалізацію розробленої системи, упроваджено визначені принципи, підходи, педагогічні умови, які забезпечували практичне втілення в життя поставленої мети – досягнення переважною більшістю належного (достатнього і високого) рівня сформованості міжетнічної толерантності. На третьому етапі – результативному – здійснювалася оцінка ефективності формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи в процесі фахової підготовки в магістратурі.

Для формування міжетнічної толерантності в освітній процес введено педагогічні умови, які розуміємо як сукупність практично орієнтованих заходів, що забезпечують удосконалення фахової підготовки, позитивно впливаючи на всі компоненти міжетнічної толерантності. На основі вивчення напрацювань фахівців, використання методу експертних оцінок та власного педагогічного досвіду виокремлено такі педагогічні умови: 1) створення розвивального полікультурного освітнього середовища у ЗВО; 2) забезпечення системного методичного супроводу пізнавальної діяльності шляхом запровадження освітніх інновацій на засадах довіри та співробітництва; 3) організація проєктно-дослідницької діяльності для вивчення традицій, обрядів, ритуалів, звичаїв етнокультури; 4) удосконалення особистісних якостей та збагачення практичного досвіду в контексті міжетнічної толерантності засобами тренінгу.

Перша педагогічна умова націлена на створення такого середовища в закладі освіти, у якому магістранти зможуть суттєво вдосконалити рівень мотиваційно-ціннісного компонентна міжетнічної толерантності. Розвивальне полікультурне середовище ЗВО охоплює духовно насичену атмосферу ділових і міжособистісних контактів, що зумовлює формування кругозору, стилю мислення й поведінки, стимулює потребу залучення до загальнонаціональних і загальнолюдських духовних цінностей. Розвивальне полікультурне освітнє середовище ЗВО було спрямоване на використання специфіки етнопсихологічних особливостей елементів культури рідного краю та застосування виховних можливостей суб'єкт-суб'єктних відносин в діалозі культур різних етнічних груп. Для практичного впровадження першої умови використовували такі стимули впливу: організація виставок малюнків магістрантів, які належать до різних етнічних груп, використання фотографій, на яких зображені елементи національних костюмів, робота з відновлення національних орнаментів; використання різних елементів культури, що належать певному регіону для

тематичного оформлення інтер'єру навчальних аудиторій; цитування літературних джерел різних етносів, використання речей домашнього вжитку, інтер'єру житлових приміщень під час проведення виховної роботи; застосування наочних, дидактичних і технічних засобів для розробки сценаріїв заходів (ток-шоу, дискусії, театралізовані вистави, конкурси, вікторини, екскурсії), які опираються на народні традиції; розробка індивідуальних бесід, анкетувань, опитувань, проведення включеного спостереження. Упровадження цієї умови внесло позитивні зміни в емоційному сприйнятті магістрантами «чужих» етнічних традицій, розширило спектр їхніх світоглядних та ціннісних орієнтирів для налагодження ефективного спілкування між представниками різних культур й етнічних груп в поліетнічному освітньому середовищі початкової школи.

Обрання *другої* педагогічної умови зумовлено тим, що впровадження освітніх інновацій спрямоване на підвищення в майбутніх учителів інтересу до пізнавальної діяльності, активне самопізнання, розвиток творчих здібностей. У цьому контексті методичний супровід є невід'ємним складником особистісного зростання магістрантів, що потребує системності заходів та розробки відповідного науково-методичного забезпечення. Ця умова має вагомий потенціал для формування когнітивно-пізнавального компонента міжетнічної толерантності. Установлення позитивної педагогічної взаємодії між викладачем та магістрантами на засадах довіри і співробітництва передбачало діалогізацію, партнерство, проблематизацію, персоналізацію, індивідуалізацію. Методичний супровід під час формування міжетнічної толерантності було організовано у двох напрямках: загальна педагогічна підтримка на основі створення атмосфери доброзичливості, взаєморозуміння і співпраці; індивідуально-особистісна підтримка, яка передбачала орієнтацію на самореалізацію. Розроблено інтерактивні рольові ігри для формування професійного досвіду конструктивного міжкультурного діалогу («Польща і Україна: діалог культур», «Україна і Румунія: національні моделі поведінки», «Україна та Угорщина: особливості національного характеру»); організовано дебати, диспути, вечори, свята, фестивалі, підготовку рефератів з метою розвитку логічного і критичного мислення та формування самоконтролю, які фокусували увагу на активізації пізнавальної діяльності; використано інформаційно-комунікативні технології, які позитивно впливали на ціннісне ставлення до носіїв інших етносів.

Третя педагогічна умова зумовлена потребою організації проєктно-дослідницької діяльності із урахуванням фундаментальних українських традицій та етнокультури. Вона позитивно впливає на розвиток діяльнісно-поведінкового компонента міжетнічної толерантності. Вважаємо, що продумана і раціональна організація проєктно-дослідницької діяльності майбутніх учителів початкової школи щодо вивчення етнокультури стане стимулом для розвитку пізнавальних умінь і навичок. Упровадження цієї умови наповнило реальним змістом такі питання: пошук оптимальних шляхів налагодження співробітництва в поліетнічному освітньому середовищі початкової школи на основі вивчення традицій та звичаїв представників різних етнічних груп; підвищення духовності магістрантів; розвиток самопізнання та ціннісного розуміння світу і себе як

представника конкретної етнічної групи; удосконалення соціальної поведінки та спілкування з представниками інших етносів; формування здатності розуміти спільне і відмінне між рідною та іншою культурою. Ця умова реалізовується через дотримання таких принципів спілкування: «етнічної індиферентності», тактовності, шанобливого ставлення до обрядів, звичаїв, традицій свого етносу й такого самого ставлення до особи будь-якої іншої етнічної групи. Під час вивчення навчальної дисципліни «Сучасні педагогічні технології в початковій школі» ми активно стимулювати магістрантів до проєктно-дослідницької діяльності, яка містила метод аналізу конкретної ситуації міжкультурного змісту, пізнавальні ігри («Звана вечеря», «Хто більше?»), спрямовані на практичне вивчення етнокультурних традицій.

Четверта педагогічна умова передбачала активне використання тренінгової технології, що є засобом для саморозвитку магістрантів і стимулює до самостійного пошуку вирішення проблем. Тренінг розглядаємо як вагомий чинник розвитку практичних умінь і навичок організації спілкування в поліетнічному освітньому середовищі початкової школи. Метою соціально-педагогічного тренінгу був розвиток комунікативних умінь, поглиблення знань, корекція поведінки, формування навичок міжособистісної взаємодії, розвиток здатності до рефлексії. З метою формування інтересу в учасників тренінгу використовували ігри та різні практично орієнтовані вправи, які сприяли легкому засвоєнню теоретичної інформації. Для впровадження цієї педагогічної умови розроблено 10 тренінгових занять, у зміст яких увійшли взаємозв'язані модулі: «Пізнай себе»; «Соціальна сензитивність до партнера по спілкуванню»; «Людина серед інших»; «Я – з позиції іншого етносу»; «Розв'язання міжетнічних конфліктів». Тренінг був організований на принципах активності, творчої позиції та партнерського спілкування. Під час тренінгу ми активно застосовували різноманітні пізнавальні ігри та комунікативні ситуації.

Основними формами діяльності з формування в майбутніх учителів початкової школи міжетнічної толерантності є аудиторна навчально-пізнавальна діяльність (лекції, семінари, практичні та лабораторні заняття, наукова діяльність); позааудиторна самостійна робота; педагогічна практика; виховна діяльність. До дієвих методів виховання належать переконання; позитивний приклад; вправи (привчання). Серед методів навчання особливу роль відіграють навчальна дискусія, евристична бесіда, творче завдання і проблемна лекція, аналіз ситуацій та розігрування ролей. У процесі формування міжетнічної толерантності магістрантів використано засоби навчання, які згруповані залежно від мети діяльності на: дидактичні (педагогічні ситуації з міжетнічним та міжкультурним змістом, проєкти, газетні статті, матеріали з мережі Інтернет та ін.), наочні (таблиці, відеофільми, відеофрагменти); виховні (конкурси, вікторини на знання звичаїв і традицій інших країн, переконання, особистий приклад); розвивальні (вправи міжкультурного тренінгу, рольові, ділові, сюжетні ігри, анкетування, тестування, методи самооцінки).

У п'ятому розділі – «Експериментальне дослідження ефективності системи формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи в

процесі фахової підготовки в магістратурі» – представлено діагностичний інструментарій та з'ясовано стан сформованості міжетнічної толерантності; висвітлено методикку організації формувального етапу експерименту та практичні шляхи впровадження авторської системи; представлено аналіз отриманих результатів.

З метою якісної організації констатувального та формувального етапу експерименту з формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи було проведено рівневу градацію, на основі якої виокремлено чотирирівневу шкалу, яка охоплює високий, достатній, середній, низький рівні, та обрано діагностичний інструментарій. До констатувального етапу експериментального дослідження, організованого в листопаді-грудні 2016 р., залучено 185 магістрантів спеціальності 013 Початкова освіта та 45 викладачів випускових кафедр тих ЗВО, які залучені до дослідження. З'ясовано, що високий рівень сформованості за всіма показниками міжетнічної толерантності мають лише 15,14%, водночас 40,54% мають середній рівень. Отримані результати свідчать на користь системної роботи в контексті формування рівня в магістрантів міжетнічної толерантності.

Для перевірки ефективності авторської системи формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи в процесі фахової підготовки в магістратурі організовано формувальний етап експериментального дослідження. У часовому вимірі він тривав півтора року з 01.09.2018 р. по 30.12.2019 р. В ЕГ увійшли 98 магістрантів Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, Мукачівського державного університету та Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, а КГ утворили 101 магістрант Житомирського державного університету імені Івана Франка, Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького та Херсонського державного університету. У КГ навчання здійснювалося традиційно, а в ЕГ упроваджено авторську систему, яка базувалася на цілеспрямованому застосуванні педагогічних умов, реалізації розробленого навчально-методичного забезпечення для організації наукової, аудиторної, виховної, самостійної роботи та педагогічної практики, обрання найбільш оптимальних форм і методів навчання й виховання та адекватних до них засобів й прийомів. В освітній процес фахової підготовки магістрантів впроваджено навчальну дисципліну «Теорія і практика формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи»; поглиблено зміст навчальних предметів теоретичною інформацією та спеціальними практичними вправами й завданнями про міжетнічну толерантність; розроблено тренінг «Міжетнічна толерантність як чинник професіоналізму вчителя початкової школи» (10 занять), у який увійшли мінілекції, проблемні завдання, вправи, ділові ігри, рольові ситуації, дебати, дискусії, ситуації міжособистісної взаємодії, мозковий штурм.

У кінці експериментального дослідження отримано суттєву позитивну динаміку в ЕГ та лише незначні позитивні зміни в КГ (табл. 1).

**Загальні результати рівнів сформованості міжетнічної толерантності
майбутніх учителів початкової школи
в процесі фахової підготовки в магістратурі**

Рівні сформованості міжетнічної толерантності	Початок експерименту				Кінець експерименту			
	КГ (101)		ЕГ (98)		КГ (101)		ЕГ (98)	
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
Низький (репродуктивний)	23	22,77	23	23,47	15	14,85	2	2,04
Середній (задовільний)	39	38,62	39	39,80	34	33,66	23	23,47
Достатній (продуктивний)	27	26,73	25	25,51	34	33,66	39	39,80
Високий (творчий)	12	11,88	11	11,22	18	17,83	34	34,69

Так, переважна більшість магістрантів ЕГ мала високий (34,69%) та достатній (39,80%) рівні сформованості всіх компонентів міжетнічної толерантності, водночас у КГ ці результати становили 17,83% та 33,66% відповідно. Кількість магістрантів із низьким рівнем сформованості міжетнічної толерантності в ЕГ групі було незначною (2,04%), у КГ виявлено 14,85% респондентів з низьким рівнем.

За допомогою методів математичної статистики доведено достовірність отриманих результатів на основі порівняння дисперсій для визначення F-критерію. Так, числове значення F-критерію в КГ не входить у межу від 1,3 до 1,7, яка доводить статистичну достовірність (1,0392 – мотиваційно-ціннісний; 1,0709 – когнітивно-пізнавальний; 1,0385 – діяльнісно-поведінковий; 1,0233 – рефлексивно-творчий). У ЕГ F-критерій перебуває в межах табличної величини (1,3032 – мотиваційно-ціннісний; 1,3126 – когнітивно-пізнавальний; 1,3629 – діяльнісно-поведінковий; 1,4004 – рефлексивно-творчий).

У ході формувального етапу експерименту в магістрантів ЕГ були зруйновані негативні етнічні стереотипи, поглибилися теоретичні знання, розширився спектр практичної діяльності в поліетнічному освітньому середовищі, спостерігалось усвідомлене розуміння цінності міжетнічної толерантності, підвищився рівень комунікабельності, рефлексії та емпатії. Таким чином, експериментальне дослідження повністю підтвердило доцільність упровадження розробленої системи, спрямованої на формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи в процесі фахової підготовки в магістратурі.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретико-методичний аналіз, узагальнення й запропоновано нові підходи до формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи в процесі фахової підготовки в магістратурі, що дало можливість сформулювати загальні **висновки**:

1. Проведене вивчення нормативних документів та наукової літератури дозволило розглядати фахову підготовку майбутніх учителів початкової школи як спеціально організований освітній процес, що забезпечує набуття знань, умінь і навичок та формування професійних компетенцій, потрібних для ефективної

реалізації професійної діяльності в початковій ланці освіти. Вона має відповідати сучасним вимогам початкової освіти, задекларованим у Державному стандарті початкової загальної освіти, і забезпечувати виконання гносеологічної, гуманістичної, проєктної, нормативної та рефлексивної функцій. У змістовому аспекті фахова підготовка спрямована на розвиток активності, ініціативності, самостійності та високої відповідальності. У методологічній площині фахова підготовка передбачає формування дидактичних, предметних та психолого-педагогічних знань і вмінь, спрямованих на стимулювання й розвиток пізнавальних інтересів та духовних потреб, підвищення навчально-пізнавальної активності учнів молодшого шкільного віку в сприятливому поліетнічному освітньому середовищі.

Поліетнічне освітнє середовище розглядаємо як емоційно-комфортне середовище, у якому взаємодіють суб'єкти, що належать до різних етносів з метою надання їм якісних освітніх послуг. Основними психолого-педагогічними характеристиками такого середовища є: орієнтація на гуманістичні загальнолюдські цінності під час розвитку індивідуальності кожного учня; захист прав особистості на освіту; формування в учнів готовності до збереження та відтворення своєї етнічної культури, розуміння етнічних особливостей інших етносів. Таке середовище охоплює ціннісний, когнітивний та поведінковий рівні функціонування й спрямоване на здійснення ціннісно-орієнтаційної, креативної, просвітницької, збережувальної, виховної функцій. Практична діяльність учителя початкової школи в такому середовищі спрямована на: розвиток у школярів гордості за свою етнічну культуру через вивчення традицій та звичаїв; включення поліетнічного матеріалу в навчання і виховання учнів; розвиток поваги до етнічних відмінностей представників інших народів; створення позитивної атмосфери, яка базується на толерантному ставленні до всіх учасників освітнього процесу.

2. Досліджено змістову (методологічні підходи, аспекти, функції, види) та психолого-педагогічну (властивості, ракурси, ознаки) характеристику толерантності. Установлено, що вчитель початкової школи, який працює в поліетнічному освітньому середовищі, повинен володіти міжетнічною толерантністю, яку розуміємо як інтеграційну якісну характеристику особистості, що свідчить про внутрішню гармонію, розвинуту здатність до самоконтролю й самокорекції з представниками різних етносів та сприяє налагодженню психологічно комфортної ситуації для ефективної діяльності на засадах позитивного синергічного ефекту. Доцільність формування міжетнічної толерантності в майбутніх учителів початкової школи обумовлюється гуманістичним змістом професії, розумінням особливостей етнічних проблем та високим ступенем терпимості. В основу міжетнічної толерантності покладено теоретичну та духовно-практичну форми ставлення до дійсності в поліетнічному освітньому середовищі початкової школи. У змістову характеристику міжетнічної толерантності увійшли закономірності, моделі, складники та механізми її формування. До основних рис міжетнічної толерантності належать активність, компроміс й розумна поступливість, готовність до діалогу на основі паритету,

несумісність з монополізмом, інтолерантністю, негативними етнічними стереотипами.

У структурі міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи виокремлено мотиваційно-ціннісний, когнітивно-пізнавальний, діяльнісно-поведінковий, рефлексивно-творчий компоненти, визначено критерії та показники, розроблено діагностичний інструментарій для визначення стану її сформованості за чотирирівневою шкалою (високий, достатній, середній, низький). Проаналізовано зарубіжний досвід формування міжетнічної толерантності в майбутніх педагогів, вивчено підходи до фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи під час роботи в поліетнічному середовищі, визначено шляхи імплементації в освітню систему України.

3. Розроблено педагогічну концепцію формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи, яка передбачала проектування комплексних заходів оптимізації міжетнічної взаємодії в поліетнічному середовищі, формування вмінь і навичок міжетнічного спілкування, закріплення соціально бажаних і зменшення небажаних етнічних стереотипів, зниження ступеня вираженості характеристик, які заважають налагодженню злагоди між етнічними групами освітнього процесу в початковій школі. Під час її розробки опиралися на основні рівні осмислення процесу формування міжетнічної толерантності, тенденції та закономірності. Концепція базувалася на єдності методологічного, теоретичного й практичного концептів. Робота над концепцією мала практично орієнтовану спрямованість, що дозволило обрати дієві форми та інноваційні методи й технології, які передбачають співпрацю, діалог і спрямовані на підтримку і захист індивідуальності кожного магістранта, надання вільного, захищеного освітнього простору для прийняття самостійних рішень, обрання способів і прийомів творчого самовираження етнічної ідентичності. Здійснено інтеграцію навчальних дисциплін і позанавчальної діяльності, проаналізовано вимоги до фахової підготовки магістрантів.

4. Систему формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи в процесі фахової підготовки в магістратурі розуміємо як проектування педагогічної діяльності щодо послідовної реалізації основних методологічних положень, які стосуються використання найефективніших практичних шляхів, що забезпечать ефективну професійну діяльність у поліетнічному освітньому середовищі початкової школи. Розробка системи передбачала цілепокладання, проектування, конструювання, експериментально-технологічну діяльність, упровадження та оцінювання ефективності. З метою наглядної візуалізації системи спроектовано структурно-функціональну модель, яку розглядаємо як реальний спосіб установа стійких зв'язків між її блоками, що є вагомими частинами для реалізації функціонального спектру фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи в магістратурі в контексті формування міжетнічної толерантності. Розроблена структурно-функціональна модель складається з теоретико-цільового (мета, завдання, концепція), змістово-методологічного (змістова характеристика міжетнічної толерантності, підходи, принципи), організаційно-процесуального (етапи, педагогічні умови, навчальні

дисципліни), діяльнісно-практичного (форми, методи навчання й виховання, засоби), оцінно-результативного (компоненти, рівні, результат) блоків. У функціональному контексті спрямована на виконання діагностичної, навчальної, організаторської, розвивальної, виховної, мобілізувальної, критеріальної, нормативної та коригувальної функцій.

5. Для вдосконалення практичної діяльності з формування міжетнічної толерантності в освітній процес фахової підготовки магістрантів введено педагогічні умови, які розуміємо як сукупність конкретних практично орієнтованих заходів, що забезпечують удосконалення професійної діяльності в поліетнічному освітньому середовищі та позитивно впливають на всі компоненти. Виокремлено чотири педагогічні умови: створення розвивального полікультурного освітнього середовища у ЗВО; забезпечення системного методичного супроводу пізнавальної діяльності шляхом запровадження освітніх інновацій на засадах довіри та співпраці; організація проєктно-дослідницької діяльності для вивчення традицій, обрядів, ритуалів, звичаїв етнокультури; удосконалення особистісних якостей та збагачення практичного досвіду в контексті міжетнічної толерантності засобами тренінгу. Їхнє системне впровадження передбачало внесення змін у фахову підготовку майбутніх учителів початкової школи в магістратурі, що охоплювали: організацію виставок малюнків і фотографій, тематичне оформлення інтер'єрів, використання речей домашнього вжитку, організацію дискусій, театралізованих вистав, конкурсів, вікторин; загальну та індивідуальну педагогічну підтримку пізнавальної діяльності на основі діалогізації, партнерства, проблематизації, індивідуалізації; розробку проєктів, спрямованих на вивчення традицій, звичаїв та етнокультури; використання тренінгової технології для особистісно-професійного вдосконалення.

6. З метою впровадження авторської системи розроблено навчально-методичне забезпечення для ефективної організації наукової, аудиторної, виховної, самостійної роботи й проведення педагогічної практики на основі обрання найбільш оптимальних методів навчання й виховання та адекватних засобів й прийомів організації фахової підготовки магістрантів спеціальності 013 Початкова освіта, зокрема в освітній процес впроваджено навчальну дисципліну «Теорія і практика формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи»; поглиблено зміст навчальних предметів теоретичною інформацією, спеціальними практичними вправами й завданнями про міжетнічну толерантність; розроблено тренінг «Міжетнічна толерантність як чинник професіоналізму учителя початкової школи», що складався з 10 занять та охоплював змістові модулі «Пізнай себе», «Соціальна сензитивність до партнера по спілкуванню», «Людина серед інших», «Я – з позиції іншого етносу», «Розв'язання міжетнічних конфліктів». У тренінг увійшли мінілекції, проблемні завдання, вправи, ділові ігри, рольові ситуації, дебати, дискусії, ситуації міжособистісної взаємодії, мозковий штурм.

7. Ефективність системи формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи в процесі фахової підготовки в магістратурі було

визначено за результатами формувального етапу експерименту, під час якого отримано суттєву позитивну динаміку в ЕГ та лише незначні позитивні зміни в КГ. Так, у кінці експерименту переважна більшість (74,49 %) магістрантів ЕГ мали високий та достатній рівні сформованості всіх компонентів міжетнічної толерантності, водночас у КГ вагомі позитивні зміни не спостерігалися (17,83 % – високий, 39,80 % – достатній). У кінці експериментального дослідження лише 2,04 % магістрантів ЕГ володіли низьким рівнем міжетнічної толерантності, у КГ 14,85 % магістрантів мали низький рівень. Реалізація авторської системи дозволила збагатити особистісно-професійний досвід та розширити горизонти для професійної діяльності в поліетнічному освітньому середовищі. У професійному контексті в магістрантів ЕГ зменшилися вияви інтолерантності, були зруйновані негативні етнічні стереотипи, спостерігалось мінімальне значення соціальної дистанції, була сформована позитивна етнічна ідентичність, розвинулися комунікабельність й соціальна активність, розвинулося прагнення до співробітництва з представниками всіх етнічних груп поліетнічного освітнього середовища початкової школи. Для особистісного вдосконалення магістранти отримали допомогу в усвідомленні своєї приналежності до конкретної етнічної групи, розширили полікультурну компетентність, підвищили рівень рефлексії та емпатії. За допомогою методів математичної статистики доведено достовірність отриманих результатів.

Проведене дослідження має завершений характер, однак не вичерпує всіх теоретичних, методичних та практичних аспектів проблеми формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи. Перспективи подальших досліджень будуть пов'язані з оптимізацією викладання соціально-гуманітарних дисциплін під час формування міжетнічної толерантності, а також вивчимо можливості впровадження у фахову підготовку магістрантів синергетичного, акмеологічного й праксеологічного підходів та засобів інформаційних технологій.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Атрощенко Т. О. Формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи: теорія і методика: [моногр.]. Мукачево: Мукачівський державний університет, 2019. 552 с.
2. Атрощенко Т. О. Формування міжетнічної толерантності майбутнього вчителя початкових класів: навч.-метод. посіб. для студ. спец. 013 «Початкова освіта» денної та заочної форми навчання. Мукачево: МДУ, 2018. 102 с.
3. Атрощенко Т. О. Психолого-педагогічні аспекти підготовки майбутнього вчителя початкових класів в контексті європейського вибору України. *Проблеми сучасної педагогічної освіти*: зб. статей. Сер.: Педагогіка і психологія. Ялта: РВВ КГУ, 2009. Вип. 21, ч. 4. С. 66–70.
4. Атрощенко Т. О. Підготовка майбутніх викладачів вищих навчальних закладів в процесі вивчення курсу «Методика викладання дисциплін

лінгводидактичного циклу». *Проблеми сучасної педагогічної освіти*: зб. статей. Сер.: Педагогіка і психологія. Ялта: РВВ КГУ, 2011. Вип. 33, ч. I. С. 227–230.

5. Атрощенко Т. О. Міжетнічна толерантність як складова духовного світу особистості вчителя початкової школи. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Сер.: Педагогіка, психологія, філософія. Київ: Міленіум, 2016. Вип. 233. С. 11–17.

6. Атрощенко Т. О. Роль полікультурного середовища вузу у формуванні міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи. *Вісник Черкаського університету*. Сер.: Педагогічні науки. Черкаси, 2016. № 5. С. 11–17.

7. Атрощенко Т. О. Сутність і структура полікультурної компетентності вчителя. *Педагогічні науки*: зб. наук. праць [Херсонський державний університет]. Херсон: вид-во ХДУ, 2016. Вип. LXXI, т. 2. С. 67–71.

8. Атрощенко Т. О. Теоретичні аспекти готовності майбутніх вчителів до професійної діяльності в етнопедагогічному середовищі початкової школи. *Науковий вісник Ужгородського університету*: зб. наук. праць. Сер.: Педагогіка. Соціальна робота. Ужгород, 2016. Вип. 1 (38). С. 11–14.

9. Атрощенко Т. О. Теоретичні основи процесу формування міжкультурної компетентності майбутніх фахівців: зарубіжний досвід. *Науковий вісник Ужгородського університету*: зб. наук. праць. Сер.: Педагогіка. Соціальна робота. Ужгород, 2016. Вип. 2 (39). С. 11–14.

10. Атрощенко Т. О. Формування міжетнічної толерантності майбутніх вчителів початкової школи у процесі позааудиторної професійно спрямованої діяльності. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*: зб. наук. праць. Сер.: Педагогічні науки. Київ, 2016. № 1 (30). С. 4–12.

11. Атрощенко Т. О. Формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи у процесі теоретичної професійної підготовки. *Вісник Черкаського університету*. Сер.: Педагогічні науки. Черкаси, 2016. № 12. С. 23–29.

12. Атрощенко Т. О. Формування міжетнічної толерантності молодших школярів у теорії і практиці освіти. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*. Сер.: Психолого-педагогічні науки. Ніжин: НДУ ім. М.Гоголя, 2016. № 1. С. 96–101.

13. Atroshchenko T., Martsenyuk M. Multicultural Education of Transcarpathia: Retrospective Analysis and Current Trends. *American Journal of Fundamental, Applied & Experimental Research*. New-York, 2017. Issue 1 (4). P. 16–21.

14. Атрощенко Т. Сутність феномену «міжетнічна толерантність». *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського*: зб. наук. праць. Сер.: Педагогічні науки. Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2017. № 2 (57). С. 27–31.

15. Атрощенко Т. О. Особливості роботи вчителів початкової школи з ромськими дітьми. *Вісник Черкаського університету*. Сер.: Педагогічні науки. Черкаси, 2017. № 5. С. 14–19.

16. Atroschenko T. O. Interethnic Tolerance of Future Primary School Teachers as an Important Condition for Effective Educational Activities in a Multicultural Region.

European vector of contemporary psychology, pedagogy and social sciences: the experience of Ukraine and the Republic of Poland: [Collective monograph]. Sandomierz, 2018. Vol. 3. P. 1–17.

17. Атрощенко Т. Полікультурне виховання особистості крізь призму праць М. Г. Стельмаховича. *Освітній простір України: наук. журн.* Івано-Франківськ, 2018. Вип. 13. С. 7–12.

18. Атрощенко Т. Реалізація полікультурного компонента у професійній підготовці майбутніх учителів початкових класів. *Витоки педагогічної майстерності: зб. наук. праць.* Сер.: Педагогічні науки. Полтава, 2018. Вип. 22. С. 5–8.

19. Атрощенко Т. О. До питання освіти дітей національних меншин Закарпаття. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.* Сер.: Педагогічні науки. Луганськ: ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2018. № 6 (320). С. 318–324.

20. Атрощенко Т. О. Методологічні підходи до формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкових класів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. праць.* Запоріжжя: КПУ, 2018. Вип. 60, т. 2. С. 6–11.

21. Атрощенко Т. О. Формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкових класів у процесі практичної підготовки. *Науковий вісник Ужгородського університету: зб. наук. праць.* Сер.: Педагогіка. Соціальна робота. Ужгород: вид-во УжНУ «Говерла», 2018. Вип. 2 (43). С. 18–24.

22. Атрощенко Т., Джанда Г. Теоретичні підходи до вивчення наступності професійної підготовки майбутнього вчителя початкових класів. *Освітні обрії.* наук.-пед. журн. Івано-Франківськ, 2018. № 2 (49). С. 56–59.

23. Атрощенко Т. О. Обґрунтування та практичні механізми впровадження педагогічних умов формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки. *Інноваційна педагогіка: наук. журн.* Одеса, 2019. Вип. 14, т. 1. С. 13–17.

24. Атрощенко Т. О. Особливості професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів для роботи в поліетнічному регіоні. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка: зб. наук. праць.* Сер.: Педагогічні науки. Глухів: РВВ Глухівського НПУ ім. О. Довженка, 2019. Вип. 39 (1). С. 86–91.

25. Атрощенко Т. О. Формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи: результати дослідження. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України: електрон. наук. фак. вид.* Сер.: педагогіка. Хмельницький, 2019. Вип. 4. Взято з: <http://periodica.nadpsu.edu.ua/index.php/pedvisnyk/article/view/236>.

26. Атрощенко Т. О. Характеристика концептуальних аспектів розробки системи формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи у процесі навчання в магістратурі. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: зб. наук. праць.* Сер. 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи. Київ: вид-во НПУ

ім. М. П. Драгоманова, 2019. Вип. 70. С. 19–23.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

27. Атрощенко Т. О. Розвиток культури міжнаціонального спілкування як важливий чинник формування професіоналізму майбутніх педагогів. *Професіоналізм педагога в контексті Європейського вибору України*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Ялта, 18–20 верес. 2008 р.). Ялта: РВВ КГУ, 2008. Ч. 1. С. 10–13.

28. Атрощенко Т. О. Психолого-педагогічні аспекти підготовки майбутнього педагога до викладання дисциплін лінгво-дидактичного циклу у ВНЗ. *Проблеми емпіричних досліджень у психології*: матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 6–7 груд. 2012 р.). Київ: ОВС, 2012. С. 6–8.

29. Атрощенко Т. О. Розвиток культури міжнаціонального спілкування майбутніх педагогів. *Наука в інформаційному просторі*: матеріали XI міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 23–24 груд. 2015 р.). Дніпропетровськ: Біла К. О., 2015. Т. 2: Актуальні питання сьогодення. С. 42–45.

30. Atroschenko T. Formation of Readiness of Future Teachers to Communicate in a Multicultural Environment. *Intellectual Archive: journal*. Ontario, 2016. Vol. 5, № 4. P. 53–57.

31. Атрощенко Т. О. Зміст основних категорій мультикультурної освіти. *Педагогіка і психологія сьогодення: теорія та практика*: зб. наукових робіт міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 22–23 січня 2016 р.). Одеса: ГО «Південна фундація педагогіки», 2016. С. 63–66.

32. Атрощенко Т. О. Міжетнічна толерантність як складова професіоналізму майбутнього вчителя початкової школи. *Сучасні тенденції та фактори розвитку педагогічних та психологічних наук*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 5–6 лютого 2016 р.). Київ: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2016. С. 65–67.

33. Атрощенко Т. О. Особливості професійного спілкування вчителя в поліетнічному середовищі. *Пріоритетні напрями розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук*: зб. наук. робіт міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 12–13 серп. 2016 р.). Одеса: ГО «Південна фундація педагогіки», 2016. С. 55–58.

34. Атрощенко Т. О. Полікультурна компетентність як умова ефективної професійної діяльності вчителя в полікультурному середовищі. *Актуальні дослідження в соціальній сфері*: матеріали восьмої міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 17 лист. 2016 р.). Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2016. С. 201–203.

35. Атрощенко Т. О. Превентивна діяльність вчителя початкових класів з попередження міжетнічних конфліктів в шкільному середовищі. *Stav, problémy a perspektívy pedagogického štúdia a sociálnej práce: Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie* (Sládkovičovo, 28–29 októbra, 2016 r.). Sládkovičovo, 2016. S. 36–39.

36. Атрощенко Т. О. Проблема міжкультурної комунікативної компетенції в педагогічній теорії. *Роль і місце психології та педагогіки у формуванні сучасної особистості*: зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 15–16 січня 2016 р.).

Харків: Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2016. С. 14–17.

37. Атрощенко Т. О. Проблема мультикультурності освіти в контексті сучасних глобалізаційних процесів. *Sciences of Europe*. Praha, 2016. Vol. 1, № 1 (1). Р. 4–6.

38. Атрощенко Т. О. Професійна підготовка майбутнього вчителя до навчально-виховної роботи в початкових класах з багатонаціональним складом учнів. *Science and Policy – Dialogue in Europe: Proceedings of the Summer Science Symposium* (Tallinn, 1–3 August, 2016). Tallinn, 2016. С. 18–24.

39. Атрощенко Т. О. Розвиток культури міжнаціонального спілкування майбутніх педагогів. *Актуальні проблеми професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи та вихователів дошкільних навчальних закладів в умовах інтеграції освітнього простору*: матеріали наук.-метод. семінару (Мукачево, 12 трав. 2016 р.). Мукачево: МДУ, 2016. Вип. 2. С. 4–6.

40. Атрощенко Т. О. Розвиток особистості педагога в полікультурному професійно-освітньому просторі. *Ключові питання наукових досліджень у сфері педагогіки та психології у XXI ст.*: зб. тез наук. робіт міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 29–30 січня 2016 р.). Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2016. С. 64–65.

41. Атрощенко Т. О. Роль національного виховання у формуванні полікультурності дітей молодшого шкільного віку за ідеями С. Русової. *Педагогічна спадщина Софії Русової в контексті сучасності*: матеріали всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Ніжин, 24–26 берез. 2016 р.). Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2016. С. 27–29.

42. Атрощенко Т. О. Соціально-педагогічні аспекти формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи. *Actual Questions and Problems of Development of Social Sciences: Proceedings of International Scientific-Practical Conference* (Kielce, June 28–30, 2016). Kielce: Holy Cross University, 2016. Р. 37–39.

43. Атрощенко Т. О. Формування готовності майбутнього вчителя до взаємодії з батьками в умовах поліетнічного середовища. *Психологія та педагогіка у XXI столітті: перспективні та пріоритетні напрямки досліджень*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 3–4 черв. 2016 р.). Київ: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2016. С. 16–19.

44. Атрощенко Т. О. Характеристика полікультурного середовища формування особистості майбутнього вчителя. *Cross-Cultural Economic Aspects of Development of European Integration Process: Proceedings of International Scientific and Practical Seminar* (Kosice, April 4–8, 2016). Kosice, 2016. Р. 10–12.

45. Атрощенко Т. Етнічна толерантність як невід'ємний компонент професійної компетентності вчителя. *Розвиток порівняльної професійної педагогіки у контексті глобалізаційних та інтеграційних процесів*: матеріали тез доп. VI міжнар. наук.-методол. семінару (Київ, 18 трав. 2017 р.). Київ-Хмельницький: Термінова поліграфія, 2017. С. 115–117.

46. Атрощенко Т. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до

вивчення етнопедагогічного середовища полікультурного регіону. *Social and Human Sciences*. 2017. № 01 (13). 2017. Retrieved from: https://sp-sciences.io.ua/s2603584/atroshchenko_tetyana_2017_training_of_future_primary_school_teachers_to_study_ethnopedagogical_environment_in_the_multicultural_region_social_and_human_sciences_polish-ukrainian_scientific_journal_01_13_.

47. Атрощенко Т. О. Врахування вікових, індивідуальних та етнічних особливостей учнів в навчально-виховному процесі початкової школи. *Дошкільна і початкова освіта: сьогодні і перспективи розвитку*: матеріали всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Київ, 17–18 трав. 2017 р.). Київ, 2017. Взято з: <http://conf.kubg.edu.ua/index.php/courses/preschool/paper/viewFile/135/122>.

48. Атрощенко Т. О. Запровадження полікультурної освіти майбутніх учителів початкових класів в сучасних соціокультурних умовах. *Освіта та соціалізація особистості*: матеріали V всеукр. інтернет-конф. (Одеса-Запоріжжя, 12–13 трав. 2017 р.). Одеса-Запоріжжя, 2017. С. 46–47.

49. Атрощенко Т. О. Крос-культурна компетентність учителя початкових класів в умовах полікультурного регіону. *Education in the Field of Pedagogy and Psychology: Prospective and Priority Directions of Scientific Research: scientific and pedagogical internship* (Lublin, November 27 – December 1, 2017). Lublin, 2017. P. 14–16.

50. Атрощенко Т. О. Підготовка майбутніх вчителів початкової школи до вивчення етнопедагогічного середовища полікультурного регіону. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців*: тези доп. V всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 30–31 берез. 2017 р.). Хмельницький: ХНУ, 2017. С. 64–65.

51. Атрощенко Т. О. Полікультурна компетентність – невід’ємна складова професійної компетентності сучасного учителя початкових класів. *Forming of Modern Educational Environment: Benefits, Risks, Implementation Mechanisms: Proceedings of the International scientific-practical conference* (Tbilisi, September 29, 2017.). Tbilisi: Baltija Publishing, 2017. P. 145–148.

52. Атрощенко Т. О. Соціально-педагогічна діяльність учителя в умовах поліетнічного регіону. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*: наук.-метод. журн. Київ, 2017. № 1–2. С. 13–20.

53. Атрощенко Т. О. Теоретичні аспекти проблеми міжетнічного конфлікту. *Соціально-правовий захист населення в умовах воєнних конфліктів та терористичних загроз*: матеріали допов. та повідомлень міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 22 верес. 2017 р.). Ужгород: ПП Данило С. І., 2017. С. 7–8.

54. Атрощенко Т. О. Характеристика особистісних якостей учителя початкових класів. *Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції*: зб. тез допов. міжнар. наук.-практ. конф. (Мукачево, 26–27 жовт. 2017 р.). Мукачево: вид-во МДУ, 2017. С. 20–22.

55. Атрощенко Т. О. Ціннісні орієнтації як основа професійної діяльності учителя початкових класів у багатонаціональному учнівському колективі. *Сучасна гуманітаристика*: зб. матер. V міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Переяслав-Хмельницький, 15 груд. 2017 р.). Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ

«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2017. Вип. 5. С. 7–10.

56. Atroshchenko T., Kasianenko O., Popovych O., Fentsyk O. The Potential of Personality in the Modern Teacher's Training. *European humanities studies: State and Society: quarterly scientific journal*. 2018. Issue 4 (1). P. 4–15.

57. Атрощенко Т. О. Проблема спілкування у мультикультурному середовищі: теоретичний аспект. *Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції*: зб. тез допов. за матеріалами II міжнар. наук.-практ. конф. (Мукачево, 25–26 жовт. 2018 р.). Мукачево: МДУ, 2018. С. 29–30.

58. Атрощенко Т. О. Соціально-педагогічний аналіз основних підходів до сутності і змісту міжетнічної толерантності вчителя початкових класів. *Освіта і наука: міжнар. наук. журн.* Мукачево-Ченстохова: РВВ МДУ; Академія ім. Я. Длугоша, 2018. Вип. 24 (1). С. 72–75.

59. Атрощенко Т. О., Коврей Д. Й. До проблеми дискримінації в освіті за національною ознакою. *Актуальні проблеми сучасної соціології і соціальної роботи та професійної підготовки фахівців: антидискримінаційна теорія і практика*: матеріали допов. та повідомлень міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 14 верес. 2018 р.). Ужгород: УЖНУ, 2018. С. 7–8.

60. Атрощенко Т. О., Тороні О. В. Специфіка роботи гувернера у сучасних багатонаціональних сім'ях. *Актуальні проблеми сучасної соціології і соціальної роботи та професійної підготовки фахівців: антидискримінаційна теорія і практика*: матеріали допов. та повідомлень міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 14 верес. 2018 р.). Ужгород: УЖНУ, 2018. С. 9–10.

61. Atroshchenko T. Bilingual Component of Professional Competence of Primary School Teachers in the Conditions of Multicultural Region. *Theory and practice of introduction of competence approach to higher education in Ukraine: [collective monograph]*. Vienna, 2019. P. 120–128.

62. Atroshenko T. Student Age Period as the Stage of Formation of Interethnic Tolercase. *Наука та в полізація на бізнеса. Сьвременни проблеми на наука та, бізнеса, образованието и туризма: VХ Межденародна научна конференция: съдържа научни доклади, съобщения и статии* (Добрич, 03–05 юли 2019 г.). Том XII. Годишник на Више училище по мениджмънт. Регионален академичен центр Бан-Добрич. С. 129–135.

63. Атрощенко Т. Структура полікультурної компетентності майбутнього вчителя початкових класів. *Формування професійної компетентності сучасного фахівця в умовах євроінтеграції*: зб. наук. праць. Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2019. С. 26–33.

64. Атрощенко Т. О. Національно-культурна ідентичність особистості в умовах глобалізації. *Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку*: матеріали міжнар. наук. конф. (Дніпро, 29–30 берез. 2019 р.). Дніпро: СПД «Охотнік», 2019. Ч. I. С. 232–234.

65. Атрощенко Т. О. Потенціал методологічних підходів у формуванні міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи під час навчання у магістратурі. *Світоглядні горизонти місії вчителя Нової української школи*: зб.

матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. до 195-річчя з дня народження К. Д. Ушинського (Одеса, 19–20 верес. 2019 р.). Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2019. С. 47–49.

66. Атрощенко Т. О. Принципи забезпечення дієвості системи формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи у процесі фахової підготовки в магістратурі. *Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції*: зб. тез доповідей III міжнар. наук.-практ. конф. (Мукачево, 24–25 жовт. 2019 р.). Мукачево: вид-во МДУ, 2019. С. 27–28.

67. Атрощенко Т. О. Формування особистості майбутнього вчителя початкових класів в умовах полікультурного освітнього середовища. *The scientific heritage*. Budapest, 2019. № 31, part 2. P. 20–22.

68. Атрощенко Т. О., Коврей Д. Й. Формування особистості майбутнього педагога в полікультурному освітньому середовищі закладів вищої освіти. *Виклики XXI століття у сфері середньої та вищої освіти Східної та Центральної Європи в процесі реформування освіти*: зб. наук. робіт міжнар. наук.-практ. конф. (Берегове, 28–29 берез. 2019 р.). Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2019. С. 213–218.

69. Атрощенко Т. О., Попадич О. О. Деякі особливості професійної підготовки вчителя початкової школи в поліетнічному регіоні. *The scientific heritage*. Budapest, 2019. № 40, part 3. P. 5–8.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

70. Атрощенко Т. О. Методика викладання дисциплін лінгво-дидактичного циклу: навч.-метод. посіб. за кред.-модул. сист. орг-ції навч. проц. Київ: Кондор, 2014. 164 с.

71. Атрощенко Т. О. Розвиток культури міжнаціонального спілкування майбутніх бакалаврів дошкільної освіти. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*: зб. наук. праць. Київ, 2015. № 3 (28). С. 4–12.

72. Атрощенко Т. Психолого-педагогічні особливості формування міжетнічної толерантності дітей старшого дошкільного віку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Сер.: Педагогіка. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2016. Вип. 2 (4). С. 6–9.

73. Атрощенко Т., Козубовська І. Зарубіжний досвід підготовки фахівців в системі полікультурної освіти: метод. реком. Ужгород: УжНУ, 2016. 43 с.

74. Атрощенко Т., Козубовська І. Зарубіжний досвід полікультурної освіти: метод. реком. Ужгород: УжНУ, 2016. 30 с.

75. Атрощенко Т. О. Теорія і практика формування міжетнічної толерантності майбутніх вчителів початкової школи: метод. реком. до вивч. спецкурсу для студ. спец. 013 «Початкова освіта» освітнього ступеня магістр. Мукачево: РВВ МДУ, 2017. 24 с.

76. Атрощенко Т. О. Особливості організації практики майбутніх учителів початкових класів в умовах поліетнічного регіону: метод. реком. для студ. спец.

013 «Початкова освіта». Мукачево: МДУ, 2018. 65 с.

77. Короткий термінологічний словник з основ педагогіки і полікультурної освіти (для вчителів шкіл з навчанням мовами нацменшин) / Т. Атрощенко, З. Ваколя, С. Васьків, І. Козубовська, З. Мигалина, І. Поп, Г. Розлуцька; за ред. І. Козубовської, Г. Розлуцької. Ужгород: АУТДОР-ШАРК, 2018. 175 с.

78. Козубовська І., Атрощенко Т., Мигалина З. Соціально-педагогічна робота з дітьми-мігрантами в США. *Соціальна робота: виклики сьогодення*: зб. наук. праць за матеріалами VIII міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 18–19 квіт. 2019 р.). Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка, 2019. С. 100–104.

АНОТАЦІЇ

Атрощенко Т. О. Система формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи у процесі фахової підготовки. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». – Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія МОН України, Хмельницький, 2020.

У дисертації проаналізовано теоретичні, методичні та практичні основи формування міжетнічної толерантності в процесі фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи в магістратурі. Під час наукового пошуку досліджено понятійно-термінологічну сутність міжетнічної толерантності, визначено компоненти, показники та рівні її сформованості, розроблено діагностичний інструментарій. Проаналізовано зміст поліетнічного освітнього середовища та з'ясовано спектр практичної діяльності майбутніх учителів початкової школи в його умовах. Спроектовано педагогічну концепцію формування міжетнічної толерантності, яка відображає теоретико-методологічні засади вдосконалення фахової підготовки магістрантів до роботи в поліетнічному освітньому середовищі початкової школи.

Розроблено, обґрунтовано й експериментально перевірено систему формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи в процесі фахової підготовки в магістратурі, що має блочну структуру та складається із теоретико-цільового, змістово-методологічного, організаційно-процесуального, діяльнісно-практичного та оцінно-результативного блоків, запропоновано її структурно-функціональну модель. Упроваджено педагогічні умови формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи та представлено науково-методичне забезпечення дієвості системи.

Ключові слова: майбутні учителі початкової школи, міжетнічна толерантність, поліетнічне освітнє середовище, фахова підготовка, магістратура, педагогічна концепція, система формування міжетнічної толерантності, структурно-функціональна модель, педагогічні умови, науково-методичне забезпечення.

Атрощенко Т. А. Система формирования межэтнической толерантности будущих учителей начальной школы в процессе профессиональной подготовки. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.04 «Теория и методика профессионального образования». – Хмельницкая гуманитарно-педагогическая академия МОН Украины, Хмельницкий, 2020.

В диссертации проанализированы теоретические, методические и практические основы формирования межэтнической толерантности в процессе профессиональной подготовки будущих учителей начальной школы в магистратуре. Во время научного поиска проанализирована понятийно-терминологическая сущность межэтнической толерантности, определены компоненты, показатели и уровни ее сформированности, разработан диагностический инструментарий. Проанализировано содержание полиэтнической образовательной среды и выяснен спектр практической деятельности будущих учителей начальной школы в его условиях. Спроектирована педагогическая концепция формирования межэтнической толерантности, которая отражает теоретико-методологические основы совершенствования профессиональной подготовки магистрантов к работе в полиэтнической образовательной среде начальной школы.

Разработана, обоснована и экспериментально проверена система формирования межэтнической толерантности будущих учителей начальной школы в процессе профессиональной подготовки в магистратуре, которая имеет блочную структуру и состоит из теоретико-целевого, содержательно-методологического, организационно-процессуального, деятельно-практического и оценочно-результативного блоков, предложена ее структурно-функциональная модель. Внедрены педагогические условия формирования межэтнической толерантности будущих учителей начальной школы, представлено научно-методическое обеспечение действенности системы.

Ключевые слова: будущие учителя начальной школы, межэтническая толерантность, полиэтническая образовательная среда, профессиональная подготовка, магистратура, педагогическая концепция, система формирования межэтнической толерантности, структурно-функциональная модель, педагогические условия, научно-методическое обеспечение.

Atroshchenko T. O. The System of Formation of Interethnic Tolerance of Future Primary School Teachers in the Process of Professional Training. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Thesis for obtaining a scientific degree of Doctor of Pedagogical Sciences, specialty 13.00.04 «Theory and Methods of Vocational Training». – Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy Ministry of Education and Science of Ukraine, Khmelnytskyi, 2020.

In the dissertation we have analyzed the theoretical, methodical and practical bases of formation of interethnic tolerance in the process of professional training of future

primary school teachers. Primary school teachers often solve complex professional tasks related to working in a multi-ethnic educational environment, which is able to provide junior students with knowledge of the culture of different ethnicities and to strengthen the positions of constructive cooperation in the educational process in accordance with the requirements of the Conception of the New Ukrainian School. Against this background, a prospective primary school teacher should have an established inter-ethnic tolerance. We have analyzed the content of the multiethnic educational environment and found out the spectrum of practical activity of future primary school teachers in its conditions.

It has been established that interethnic tolerance accumulates considerable educational and upbringing potential, aimed at increasing the level of general personality culture, culture of thinking, prepares for intercultural communication with representatives of different ethnic groups. Interethnic tolerance is understood as a systematic qualitative characteristic of a person, which testifies to internal harmony, developed ability to self-control and self-correction while communicating with representatives of different ethnic groups and helps to establish a psychologically comfortable situation for effective activity on the basis of positive synergy. It has been established that interethnic tolerance encompasses the unity and interrelation between motivational-value, cognitive, activity-behavioral and reflexive-creative components and their indicators on a four-level scale (high, sufficient, medium, low), proposed a diagnostic tool for determining the state of its formation.

We have designed the pedagogical conception of the formation of interethnic tolerance, which reflects the theoretical and methodological principles of improving the professional training of undergraduates to work in the multi-ethnic educational environment of primary school. The main purpose of the conception was to design comprehensive measures to optimize interethnic interaction, develop interethnic communication skills and reduce negative ethnic stereotypes that hinder the establishment of harmony between different ethnic groups in a multi-ethnic primary school environment.

The system of formation of interethnic tolerance of future primary school teachers in the process of professional preparation at the Master's degree, which has a block structure and consists of: theoretical-purpose (purpose, task, conception) has been substantiated, developed and experimentally tested; content-methodological (substantive characteristics of interethnic tolerance, approaches, principles); organizational and procedural (stages, pedagogical conditions, disciplines); activity-practical (forms, methods of training and education, means); evaluation-resultant (components, levels, result) of the blocks, as well as its structural and functional model. The main emphasis in the formation of interethnic tolerance of future primary school teachers has been placed on methodological approaches (competence, activity, cultural, axiological, personally oriented, environmental, systemic) and pedagogical principles (multicultural, humanization, tolerance, individualization).

We have developed the mechanisms of introduction of pedagogical conditions (creation of developmental multicultural educational environment in higher educational establishment; providing of systematic methodological support of cognitive activity by

means of introducing educational innovations on the basis of trust and cooperation; organization of project-research activities for studying traditions, rituals, customs of ethno-culture; improving of personal qualities and the enrichment of practical experience in the context of interethnic tolerance through training). For the maximum realization of the author's system we have presented scientific and methodological support of scientific, auditorium, educational, independent work, practical training on the basis of the choice of the most optimal forms and methods of teaching and upbringing. It has been introduced a professionally oriented educational discipline «Theory and Practice of Forming Interethnic Tolerance of Future Primary School Teachers»; deepened the content of academic subjects with theoretical information and special practical exercises and tasks on interethnic tolerance; developed the training «Interethnic tolerance as a factor of professionalism of primary school teacher».

In the course of the research the effectiveness of the developed system of formation of interethnic tolerance of future primary school teachers in the process of professional preparation at the Master's degree has been experimentally verified, which has been confirmed by the results of the formative stage of the research.

Key words: future primary school teachers, interethnic tolerance, multiethnic educational environment, professional training, master's degree, pedagogical conception, system of formation of interethnic tolerance, structural and functional model, pedagogical conditions, scientific and methodological support.

Підписано до друку 21.07.2020 р. Формат 60x84/16.
Друк офсетний. Кегль Times New Roman. Ум. друк. арк. 1,9.
Наклад 100 прим. Замовлення № 395.

Видавець ПП Заколотний М. І.
м. Хмельницький, вул. Соборна, 55
тел.: (0382)777-717
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 3770 від 28.01.2010 р.